Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва өбкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

№ 40 (14240.) ◆ 1990 чыл, февраль 17, суббота ◆ 1925 чылда үндезилеттинген. ◆ Өртээ 3 көп.

1990 чылдың март 4 — соңгулдалар хүнү

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязында

Палаталарның февраль 15-те болган каттышкан хуралында ССРЭ-де өнчү дугайында хоойлунуң төлевилелин чугаалажып эгелээн. Хуралды **А. И. Лукьянов** даргалаан.

Хоойлу төлевилелин чедир ажылдан кылырын улус депутаттарының болгаш ажылчы чоннарның саналдарын сайгарып көөр талазы-биле турускан чазактың тускай комиссиязы боттандырган. Бо хоойлунуң төлевилелинге хамаарыштыр 10 муң ажыг санал-онал келген. Оларны шуптузун чиитилештирип түүлээн. Ук комиссияның даргазы, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **Л. И. Абалкин** төлевилелдиң сөөлгү вариантызының дугайын илеткеп тура, бо хоойлу болза, совет чиитилелдиң үндезинин ханызыбиле чаартырыныче угланган деп онзалап демдеглээн. Өнчү дугайында хоойлунуң янзы-бүрү хевирлериниң деңгээ болгаш деңгеге камгалаттынган, күштүг кылдыр барымдаалаттынган турарын төлевилелде көрген.

Төлевилел чогуур бүдүн чергелиг документ кылдыр ажылдан кылдынган, ынчангаш ооң ийиги номчулгазының үезинде кончуг кичээнгейлиг болгаш күрүне туружудан сайгарып чугаалажырынче ол депутаттарны кыйгырган. Ооң-биле чергелештир бо хоойлу хүлээп алдына бээрге, амыдырал шуут чаарты өскерли бербес деп чүвени база барымдаалап көөрүн ол сагындырган. Чаа экономиктиг харылзааларның бадытканнының тургустунарынга каш чыл эвес, а он-он чылдар негеттинер. Ынчалзажок бо хүннерден эгелеп хоойлуда көрдүнгенин өзугаар ажылдап эгелээри кончуг чугула.

Өнчү дугайында хоойлу төлевилелиниң бирги номчулгазын эрткен сессияга чугаалажып көрүп турда, чазактың киирип келген кол вариантызындан аңгыда, өске-даа вариантар, оларның иштинде тус-тус кижилерниң киирип келгени 39 вариант турган. Төлевилелдиң чедир ажылдап кылып турар үеде кол вариантыны үндезин кылдыр алгаш, өске вариантыларда кирген таарымчалыг үүлдери база киирген. Өнчү дугайында хоойлу төлевилелин бүгү улус чугаалажып көрген деп, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Хоойлужудулга, эргехоойлу сагылгазы болгаш корум-чурум айтырыгларының талазы-биле комитединиң даргазының оралакчызы **Ю. Х. Калмыков** биле ССРЭ-ниң Дээди Совединин Экономиктиг реформа айтырыгларының талазы-биле комитединиң кежигүнү **А. Н. Бойко** комитеттериң болгаш комиссияларның саналоналын илеткээннер.

Төлевилелдиң ийиги номчулгазынга хамаарыштыр үжен депутат санал бергеш, ону үүлдүг деп деткээн. Чүгле чаңгыс депутат — **Л. И. Сухов** төлевилелди хүлээп албас дээш бадылаар мен деп саналдаан. Ол бодунуң туружун мындыг бадыткал-биле тайылбырлаан: чуртта бөдүүн-не корум-чурум чок бооп турар амгы үеде ындыг хоойлуну хүлээп ап болбас. Ийиде, күрүненің федеративтиг тургузуу база аңаа кирип турар тургузулларның эргелери болгаш хүлээлгелери тодараттынмаан шаанда ындыг хоойлуну хүлээп алыры шын эвес. Бо бүгүнү барымдаалааш, бүгү улустун референдумунга бо айтырыгны тургузар деп, ол саналдаан. Бо саналды депутаттар деткивээн.

Төлевилелди депутаттар ниитизи-биле үүлдүг деп санаан-даа болза, ооң тустус үүлдерингe хамаарыштыр янзы-бүрү саналдар киирип турган. Оларның бир чамдыктары хуу өнчүнү хоойлужудуп тургусканы социализмден ойталааны, Октябрь революциязының ап октааны кижини кижи дарлаар чорукту катап эгиткени ол болур деп медеглээн, а бир чамдыктары идеологтуг билиишкиннерни удуртулга болдурбайн, чурттың экономиказын дүрген болгаш ажыктыг кылдыр тургузуп алырын барымдаалап көөр херек деп санаалаан.

Бир чамдык депутаттар бо хоойлуну хүлээп алган соонда үүгле боттарының эрге-ажыын бодаар аныксак-чиксек, кажар кижилер байып туруп бербес бе деп чигзиниишкиннерин илеткеткен.

Депутат **В. П. Носов** черни садарын болгаш садыын алырын шуут хоруур, үүге дээрге ону садыын алыр акша-хөренги ак сеткилдиг ажылдап чоруур бөдүүн кижилерде чок деп чугаалаан. Депутат **В. В. Севрюков** хоойлуну хүлээп алыр мурнунда акша реформазын чорудар херек деп саналдаан. Ол саналга удур чүве чугаалаашы, депутат **А. А. Коршунов** үй-балай үүлдер болу бербези-биле өнчүнүң бүгү хевирлеринге шынгыы контрольду тургузарын база үндүрүг онаар дээштиг политиканы боттандырарын саналдаан.

Санал-оналдар өнчү айтырының үүгле чаңгыс бо талазынга хамаарыштыр бооп турбаан. Чижээ, эвилел, автономнуг республика болгаш тус черниң өнчүзүнге үүү хамаржырын тодаргай кылдыр айтып көргүзериниң чугулазы база демдеглеттинип турган. Депутат **Р. А. Убайдуллаева** төлевилелди ниитизи-биле деткээш, ажыл чок чорук моон соңгаар кандыг янзылыг апаарын баш удур бодаарынче кичээнгейни угландырган.

Черни өнчү кылып алырының хөй янзы хевирлери бар болганда бо айтырыгны бүгү талалыг, комплекстиг көөрүнүн чугулазын депутаттар демдеглеп турган. Депутаттар **А. Н. Саунин, А. Ф. Касьянов, Б. Г. Васильев, Р. А. Аллаяров** болгаш ооң-даа өскелер, черге, өске-даа бойдус курлавырларына өнчү дээш өртек-төлевирни ук девискээрниң тодаргай байдалдарын барымдаалап турган, таарыштыр көөрүн саналдаан. Ооң аңгыда, өнчү дугайында хоойлу рынок экономиказынче шилчиириңге кайы хире дузалай бээрил деп айтырыгга дорт харыы база бердинмейн турган.

Афганистандан совет шериглерни үндүрүп чоруткан-дан бээр бир чыл болганы-биле холбаштыр интернационалчы хүлээлгезин күүседип турган өлген ооларны депутаттар бут кырынга туруп сактып өзуулаан. Депутат **В. И. Цыбух** ол хүнүң моон соңгаар сактыышкын тураскаал хүнү кылдыр доктаадып чаалаарын саналдаан. Ол саналды өөренип көөрүн Дээди Советтиң элээн хөй комитеттеринге дааскан.

С. С. Алексеевти ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитединге соңгааны-биле холбаштыр ону ССРЭ-ниң Дээди Совединин Хоойлужудулга, эргехоойлу сагылгазы болгаш корум-чурум комитединиң даргазы албан-дужаалындан хостаан. Ук комитеттиң даргазынга **Ю. Х. Калмыковту** соңгаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединин Делегей херектериниң талазы-биле комитединиң даргазының хүлээлгезин күүседип турган **А. С. Дзасоховту** ук комитеттиң даргазынга соңгаан.

(СЭТА).

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ССРЭ-ниң улус депутатады С. С. Санчат «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарга чораан. Ол аңаа соңгукчулар-биле ужурашкан. ССРЭ-нин улус депутаттарының Съездилериниң, ооң соонда болгулаан сессияларының дугайында, ол үелерде соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле кандыг хемчеглер алганын, оларның күүселдези кандыг болганын чыылганнарга ол таныштырган.

«О. Шынаа» совхозче электри шугуму шоеринин айтырыы бо чылдың ноябрь айда боттаны бээр. «Мөрен» совхозтун төвүнге 720 өөреникчи өөренир школаның туду 1991 чылда эгелээр. Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның төптеринге мороженое белеткээр аппараттар уравас четкилеп кээр.

Малчыннарның акша-шалының, пенсизиң улгаттырар дугайында айтырыгны шиитпирлээринге киржиг дээнин депутат дыннаткан.

Соңгукчулар чаа чагыгларны депутатка киргеш. Ол болза, Тес-Хемни кежир ковуруг кылырының, мал кыштагларын электрижидериниң, суурлар аразынга автобустар аргыштырылгазын организастаарының, Булун-Бажы суурга библиотека бажыңын тударының, малчыннарның хандырылгазын экижидериниң дугайында айтырыглар-дыр. Оларны күүседириңге үлүүн киирерин ССРЭ-ниң улус депутады С. С. Санчат чугаалаан.

Депутат Сыын-Мыйыс, Сайыр-Аксы сүт-бараан фермаларынга чораан, малчыннарның ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле танышкан.

Шагаа АРАНЧЫН.
ВЛКСМ Эрзин райкомунуң кылдыс эргелекчизи.

• • •

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чадааның № 871 соңгулда округунда депутаттың кандидаттары Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К.-Х. Ооржак, Тываның улустун чогаалчызы К.-Э. К. Кудажы Кызыл-Мажалыктың төпчүттүнген Культура ордузунга соңгукчулар-биле ужурашкан. Ак-Довурак хоорайның, район төвүнүң, совхозтарның төлөлекчилери аңаа чыылган.

Ужуражылга хуралын РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле № 871 соңгулда округунуң комиссия даргазы, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Н. Ф. Монгуш ажыткан.

Депутаттың кандидаттары сос ап чүве чугаалааш, чыылганнарга боттарының программаларын таныштырган. Ооң соонда олар соңгукчуларның хөй санныг айтырыгларынга харылаан.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаг фабриказында механик М. С. Сундуй-оол, Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин эрттирген аныяк ажылчын А. А. Кара-Сал, Кызыл-Мажалыктың № 2 школазының директору В. К. Түлүш, «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редактору В. У. Хомушку болгаш өскелер-даа санал берип, немелде чагыг-сүмени киирген.

Соңгукчулар Ак-Довуракты ажылчын суурунга уруглар эмнелгезин, амыдырал хандырылга бажыңын, Кызыл-Мажалыкка чаа школа тудар дугайында дилеп кылган.

Депутаттың кандидаттары-биле ужуражылга ажыг-чарлыг, идепкейлиг байдалга эрткен.

Александр ХЕРТЕК.

АДЫН СЫКПАЙН АЖЫЛДАҢАР

Элдеп чүве! Ажылга кижилерин үлүүп ап, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турары бистериниң соонуургалывысты кажан-даа хаара тутпайн чораан. Чамдык кижилер ажылче кирип, өскелери үүүп турар-дыр. Ол дээрге анаа-ла-бир чүве турган болгай. Кызылдың тудугларынга ажылдаар күзелин илереткен болук аныяктарны «Тыва тудуг» девискээр-тудуг каттыжышкынының удуртукчуларының февраль чединиң кежээзинде хүлээп алганы журналистерни аажок сонуургаткан. Ye өскерлип, түүн бистиң дүшке какпас-даа чораан үүлдеривисти бөгүн шиитпирлээри нарын айтыыр апарган. Ол ужуражыышкынны кижи сонуургавас-даа арга чок. Чүге дээрге аныяктарны, үүгле аныяктарны эвес, ажылга киирери, быжыглаары— үениң берге айтырыгларының бирээзи. Күш-ажылчы коллективтерниң бот-орулга-чарылгаже шилчип эгелеп, кижи бүрүзү шалыңны кылган ажылының хемчээли-биле алыр апарганындан ол тыптып келген деп база тайылбырлап болур, ооң өске чылдагааннар база бар-даа болза... А кол-ла үүл— күш-ажылчы коллективтер ажылдың организациязын экижидип, бүдүрүлге планнарын эвээш кижи саныбиле күүседип турар апарганы, хүлээп алыр болза, аргадуржулгалыг, бедик мергежилдиг, быжыг сагылга-чурумнуг кижилерни хүлээп алыр. Шак мындыг байдалда амыдыралдың орулуче чаала үүүп, ажыл-ишке чаала өөренип, чаңчыгып чоруур аныяк кижилер база нарын үүлге таварышкан. А «Тыва тудуг» каттыжышкын аныяктарны ажылче чалап, ажыл база чурттаар чер-биле хандырып эгелээн. Ону бөгүн улуг ажылче баштайгы базым деп санап болур. Ооң эгелекчизи СЭКП Тыва өбкомунуң чанында аныяктар-биле ажыл чорударының комиссиязы болган. Аныяк кижилерни чурттаар шөл-биле хандырып, ажылга хүлээп ап болур бүдүрүлгелер-биле харылзажып, олардан чагыгны ап, найысыалдың бүдүрүлгелеринге ажылдаар аныяктарны эвилелдеп эгелээни ол. Баштайгы болук Бай-Тайгадан келген. Оолдарны баштай көргеш, мындыг аныяк-чалыы кижилер кажан кандыг-бир мергежилге өөренип ап, харынраа кайын ажылдап четтиргеш боор деп бодал сагышка киирер. Оларның-биле «Тыва тудуг» каттыжышкынының начальниги И. А. Остапец, СЭКП өбкомунуң секретары А. К. Канзай чугаалажы бээрге, оолдарның аразында човаачылар, демир каннакчызы, дашчы бар болду. А бир эвес олар чаңгыстай даргаларның өрээлдеринге кирген болза, ажыл-ижинге чардыккаш, ол хире кичээнгейлиг чугаалажыр болду-ла бе. Чиксээлээрге, Эрес Дандар-оол шеригге каннакчылап турган. Кижен-оол Ооржак—дашчы, Сылдыс Маадыр човаачы болду. Оларны, ажыы-биле чугаалааргa, белен специалистер деп санаан болур.

«Тыва тудуг» каттыжышкынынга 300 хире ажылчын херек. Ол хире кижини ажылга үлүүп ап, өөредип, мергежилин бедидер дээш хемчеглерни ап турарын Иван Александрович оолдарга чугаалап берди. Амгы үеде 500 кижи чурттаар ниити чуртталга бажыңын, улуг эвес ог-бүлелер чурттаар 96 квартиралыг бажыңны тудуп турарын база бир ындыг бажыңның таваан салганын, келир күзүн 72 квартиралыг бажыңның тудуун эгелээрин ол дыңнатты. СЭКП өбкомунуң секретары чер-чурту Бай-Тайгазының ат-сывын бакыыраттайн, быжыг сагылга-чурумнут кызын ажылдаарын аныяктарга чагыды. Ооң сөстеринде чер-чурт тырткан чүү-даа чок. Кижи бүрүзү бодунуң чонунуң, чуртунуң адын бедик тудар, эки ажылы-биле алдаржыдар херек. Ол база кижиниң тура-соруунуң бир дөзү-дүр.

Оолдарның мурнунда каалама орук чок деп № 3 тускай тудуг эргелелиниң кадрлар кылдызының эргелекчизи М. И. Нехорошева-биле чугаалашкаш билдим. Тудугжуларның ажылын организастаанында четпестерни чугаалап, хоолайлар чогундан амгы үеде бригадалар ажыл чок турарын ол дыңнатты. Ооң ыңай суг, чүүнүг дамчыдар хоолайлар шөөри хир-чамныг, изиг, соокта ажылдаар берге ажыл болду. Ону Маргарита Ивановна оолдардан чажырбады. Демир каннакчызы Эрес Дандар-оол-биле чугаалажып, оолдуң ындыг мергежилдиг болганынга өөрүп турар хевирлиг, аңаа дузалаарын аазап турду. Бир эвес удуртукчулар биле аныяк ажылчыннарның аразында харылзаа үргүлүү ындыг чылыг болур болза, ажылчын кадрлар айтырыы улуг бергедээшкин чок шиитпирлеттинер ийик.

Ажылчыннар херек тудуг организацияларының чагыбиле ажылдаарын күзээн аныяктарны районнардан комсомолдуң дузазы-биле эвилелдээр ажыл ам-даа уламчылаар. Амгы үеде Сарыг-Септе, Эрзинде ийи болукту чыып турар. Ол дээрге бүдүрүлгелерниң, партия, комсомол организацияларының сырый харылзаазының, кады ажылдаанының түүнелиг-дир. Шак ынчаар эде тургуступ ажылдаар болза, партияның, комсомолдуң ат-сураа чон аразынга быжыгары чугаажок. Чугаадан ажылче шилчип эгелээн, ол ара соксавас деп идегээли.

Бай-Тайгадан келген болук аныяктарның шуптузунуң ат-сывы биске билдингив. «Тыва тудуг» каттыжышкынының удуртукчулары, бир эвес эки ажылдаар болза, янзы-бүрү мергежилдерге өөредип, бажың-балгат үндүрүп бээринге дузалаарын аазаан. Ынчаар кылып болурунуң аргазы каттыжышкында тургустунуп турар. А оолдардан үүгле кызымаккай ажылдаары арткан-дыр. Оларның ажылын редакцияга хайгааралга ап, өйлеп-өйлеп оолдарның кандыг ажылдап турарының дугайында номчукчуга дыңнадыр бис. Эжини-даа, багайны-даа арттырбайн.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ОНЧА-МЕНДИ

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң хойжузу Алдын-оол Менди-Байырович Ооржактың кыштаа Чаңгыс-Хадыңның хүннээрек талазында ыжык черде турар. Бо хүннерге чедир ооң кадарган 349 хоюнуң 250-и оолдаткан. Хураганнары онча-менди. Сакманчылар Чечекмаа Ооржак, Раиса Ховалыг боттарының хайгааралында 100—125 хураганны доруктурбушаан, дүнеки үелерде дежурныйлап турарлар.

• • •

Бай-Тайга районнуң «Кызыл-Даг» совхозтуң хойжулары Кумзай-оол биле Өлек Төрелерниң коданында 240 хой оолдаан. Хураганнары онча-менди. Хоочун сакманчы Шимит Салчаковна Апан-оол бодунга быжыглаттынган хураганнарны хойларга ыдып берип, им-демдээн кылып, доруктур азырап эгелей берген.

Малчының бир оглу, бир уруу баш сакманчылап.

• • •

Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң Каргыда хойжу бригадаларында хой оолдаашкыны адакталыр чоокшулаан. 2500 ажыг хой төрээн. Хураганнары шупту онча-менди.

Ында хойжуларның аразында чарышка Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, ам улус депутаттарының район Совединге депутатка кандидат Константин Балчырович Сурунгур бирги черде чоруп, төрээн 285 хоюндан ынча хураганны ада-иезинге дузалажып турар. Малчынган келир чылдан эгелеп аренда керээзинче кирер. Ам ону баш удур өөренип турар.

Салчак ОЧУР.

• • •

онча-менди камгалап алган. Чаш хураганнарны ооң өөнүң эзэн дуржулгалыг малчын Ханды Хүргуловна Кунчуи, оларның оглу Серен Сурунгур кызымак ажаап аалдап турар.

Ким-оол ХЕРТЕК.

Кыштагда электри чырымын киирген. Телевизорлуг. Мал чемниң курлавырлары, чарба, дус бар. Кышты эки эрттирип алырынга Ооржактың бүзүрели улуг.

Шойдар ДҮВЕНДЕЙ.

• • •

ТУРАСКААЛДЫ ТУРГУЗАР

Кызыл хоорайның Кочетов биле Октябрьская кудумчузунуң белдиринден бежен метр хире черге, дорту-биле чугаалааргa, С. К. Токаның тураскаалынын дужунга совет шериглериниң Афганистандан ээп келгенинден бээр бир чыл оюнга тураскааткан митинг болган. Аңаа Афганистанга болгаш оске-даа чурттарга шериг эрттирип чораан «кырган» солдаттар болгаш кызылчылар база хөй-ниити организацияларының төлөөлери келген.

Бичин шөлчүгешке музыка чаңгыланып эгелээн. Чон чаңгыс черге чыглып келген. Чүүк машиназының кырында салып каан микрофонга Н шериг кезээниң командириниң политкилдис талазы-биле оралакчызы майор В. А. Черепанов эге сос-биле ажыткаш: «Эштер интернационалчы-дайынчылар база кызылчылар болгаш найысылалдың аалчылары! Бистиң офицерлеривис болгаш солдаттарывыс афган улуска дузалажыр дээш он хире чыл иштинде дайылдажып келген. Аңаа хөй-хөй аныяк оолдар, командирлер ханын төккен, олурткеннер. Ынчалза-даа афган черниң бөдүүн кижилери боттарының хосталгазы дээш ам-даа дайылдажып турар. Бөгүн Совет шериги афган черден үндүргенден бээр таптыг-ла бир чыл болган. Ынчангаш бистер эрткен чылдарда аңаа үүү бөлүп турганын чугаалавас арганыс чок. Чүге дээрге хөй-хой авалар боттарының оолдарын чидиргеп. Не кижиниң карааның чажы ам-даа токтүп чоруур. Ол дайында мунмуң кижи өлүртүкен. Ол хире кижилер аарааан болгаш бертик-мөгелге таварышкан. Чамдыктары инвалид болуп арткан. Халаптыг дайынның уржуундан он-он тыва, орус оолдар төрээн Тывазынче ээп келбээн. Аваларының сагыжындан олар үнмес. Чамдыктары эртен чаныш чоруур деп турган безин амы-тынындан чарылган болгай. Ынчангаш интернационалчы дайынчыларга тураскаатканн митингини ажыттынган деп чарладым» дээрге, турган чон адыш часкаашкыныбиле уткаан.

ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң чанында тургустунган интернационалчы дайынчылар каттыжышкынының даргазы Юрий Арбатаев сос ап чүве чугаалааш, интернационалчы дайынчыларның тураскаалын тургузары-биле 700162 дутаарлыг агар санче каш-даа болза, акшаны шилчидерин чыылганнарга чугаалаан.

Ооң соонда «Тыва» ансамбльдің профэвилел комитединиң даргазы Николай Ооржак, республиканың шериг комиссариадындан майор М. М. Жиц интернационалчы дайынчы Евгений Сандай-оол, Кызылдың башы институдунуң башкызы А. Н. Биче-оол, СЭКП Кызыл хооркомунда партия эге организациязының секретары С. С. Григорьев, Кызыл хоорайның күүскомунуң даргазы Д. Л. Тинмей, БАЛКЭ Кызыл хооркомунуң бирги секретары Геннадий Куулар болгаш өскелер-даа сос ап чүве чугаалаанар.

Чыылган чон бир минутаның качыгдал-өзулалын кылган.

Ол хүнге чедир тураскаал тударынга агар санче 300 муң ажыг рубль киргеп. Ол митингиге хоорай Совединин күүсекчи комитеди 10 муң рубльди шилчиткен. Эрткен-дүшкен чон акша ыыры-биле салып каан урнаже боттарының үлүүн киириштирип турган.

Бичин шөлчүгешке плакатчуруктарны, лозуңнарны асылаан. Интернационалчы дайынчыларның улус депутаттарының кандидаттарының чуруктарын болгаш доп-чу намдарын бижээш, олар дээш боттарының бадылаанын бээринче аңаа чыылганнарны кыйгырган.

Интернационатчы дайынчыларга тураскаалды Интернациональная кудумчуңуң Улуг-Хем талазынче ужунга тургузарын шиитпирлээн. Ол ам эң-не коску черге турар ужурлуг. Тураскаалдың төлевилелин кылыры-биле конкурс чарлаттынган. Аңаа кижилерниң идепкейлиг киржирин интернационалчы дайынчылар мзнап турар.

Митинг төнген соонда интернационалчы дайынчылар Кызыл хоорайның хөөрүнге барып, эштериниң хөөрүнге чечектерни салгылаан.

Митинг ооң-биле доозулган.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: митинг үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Тыва өбкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин республиканың ажылчы чонунуң көдүрүп турар айтырыгларынга холбаштыр 1990 чылдың февраль 17-де Тыва телевидениеге үүе чугаалаар. Дамчыдылга 19 шактан 20 шак 15 минутага чедер болур.

САРЛЫКЧЫЛАРДА

Сарлыкты азырал хайгааралга тургуспас, аң-мең ышкаш мал деп улустуң чугаалажы бергени шын эвес. Амгы үеде Тываның девискээриндеи черлик сарлыктарны кижиниң тывары берге. Эрес-кашпагай, тура-соруктуг тыва чон аң ышкаш малды чаажыктырып, аал малы кылдыр өөредип алганнар. Оларның одарлаар чери кадыр-берт даг, сындаа болза, аалдар чаныңдан кажан-даа ыравастар.

Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхоз республикада ажыл-агыйлардан эң хөй сарлыкты өстүрүп турар. Ында 16 коданда 4000 ажыг сарлык бар. Арзайтыда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Даваа Кара-Салович Очурга удурткан сарлыкчылар бригадазы эрткен чылын бедик көргүзүглерни чедип ап, үре-түүнелдиг ажылдаан. Аныяк кадарчылар Сергей Куулар 100 сарлыктан 97, Анна Кара-Сал 95 бызааны тус-тузунда камгалап ап, тиилекчи болганнар.

Доржу МОНГУШ.

ТЫВА АССР: ШКОЛА № 3 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН ДЕПУТАТКА КАНДИДАТТАР

Таныштырып тур бис

Валерий Борисович БЕНДЕРСКИЙ

В. Б. Бендерский 1946 чылдың июнь 15-те Красноярск крайның Рыбинск районуның Ивановка суурунга төрүттүнген.

1963 чылда № 23 Чаа-Саяның ортумак школазын доосканының сөлүнде Иркутск областың № 13 бүдүрүлгезинге электриктеп ажылдап эгелээн.

1964 чылда Красноярскиниң политехниктиг институдунга өөренип киргеш, ону 1969 чылда доосканы, инженер мергежилдиг болган. Ооң соонда ону Совет Армияның хүрээлеңиче келдирткен.

1971-1978 чылдарда «Тыва автоорук» бүдүрүлге каттыжыышкынынга улуг инженерлеп, участок начальниктеп, кол инженерлеп ажылдап турган. 1978 чылдан 1980 чылга чедир Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызының дузалакчызы болуп ажылдап турган. 1980-1981 чылдарда — СЭКП Тыва обкомунуң тудуг талазы-биле килдизиниң инструктору. 1981 чылдан эгелээш, амгы үеге чедир көдээ ажылагый министриниң оралакчызы, Агроүлетпүр комитединиң даргазының оралакчызы, Тыва АССР-ниң агроүлетпүр каттыжыышкынының эвилелиниң даргазының оралакчызы болуп ажылдап турар.

• • •

Бодумнуң программамның өгезинге улус депутаттарынга кандидаттың дугайында бодумнуң бодалымны, бөгүнгү байдалга хамаарыштыр кандидаттың туружун канчаар көрүп турарымны илередикседим.

Бирээде, ол дээрге бистин өөдергей болгаш үендаян ажыл-агыйывыстың «дарызын тынып каапкан» ооң-биле кады бодунуң бодалы, туружу, быжыг бүзүрели бар кижи-дир.

Ындыг кижилериң программазы каас-коя сөстерден болгаш бодал чок аазаашкыннардан тургустунмас ужурлуг. Кандидат бүрүзү, удуртукчу-даа, студент-даа, станокта-даа ажылдап турар кижи болза, бодунуң деңнелин көрүп турган, шыдаар шаа-биле күүсеттинер хире программаны тургузуп алыр ужурлуг.

Мен чаңгыс аай федеративтиг күрүне дээш туружурун чугаалап-даа турган мен, ам-даа чугаалаар мен. Ынчангаш мээн программамны номчуп турар кижилерни, бодумнуң сонгукчуларымны хөй национальдыг Тывага чоннуң сагыш-сеткилиниң төөредир, националисчи болгаш шовинисчи чүве чугаалаар, янзы-бүрү нациялар аразында каразыыр болгаш эки чүве күзевес, багай чүве тарадыр кижилерге шыңгыыы согугну бээрин кыйгырып турдап алыр.

Эртенги шактарда автобустарны көрүп турарымга, бичии уруглар-лыг ада-иелер сымнаршкан турар. Ниитээкини база-ла ындыг. Чеди харга чедир уруглар-лыг иелерге кыскалаткан ажыл хүну бээр дээрзинге каттыжар мен. Школа назыны четпээн уруглар-албан черлериниң ажылдаар шагын 9 шактан эгелезе эки деп санап турар мен.

Кем-херек үүлгедиишкинин болдурбас талазы-биле, ең ылаңгыя аныяктар ортузунга, чоокку үеде тускай программаны ажылдап кылыр.

Экономикага чидириглер талазы-биле чүү кылып болурул дээрге, ажыл-агыйга чаа хевирлерни болгаш методтарны, бот-орулга-чарылганы шиңгээдир дээш тускай хемчеглерни хүлээп алыр, күүседир.

Соңгулдалар эрткен соонда соңгулдалар системазынга өскерлиишкиннерни киирерин сүмелеп турар мен. Бүгү Советтерге соңгулдаларны хөй манаптыг кылдыр чорудар. Чамдык партия, Советтер аппараттарының удуртукчулары соңгулдалар мурнундала кагжыр-чижиг кижилер чок кылдыр боттарының кандидатураларын идип үндүрүп турары канчап-даа таарышпас.

«Бүгү эрге-чагырганы — Советтерге» деп лозун херек кырында боттаныр ужурлуг.

Александр Владимирович БРОКЕРТ

А. В. Брокерт 1963 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген. 1980 чылда Кызылдың 11 дугаар школазын доосканы. Ол-ла чылын Красноярскиниң политехниктиг институдунуң үлетпүр болгаш хамааты тудуг факультединге өөренип киргеш, ону 1985 чылда доосканы. Институт доосканының соонда Тыва АССР-ниң девискээр тудуг каттыжыышкынының «Кызыл тудутга» мастер бооп ажылдап кирген.

1985—1987 чылдарда Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттирген.

Шериг соонда ВЛКСМ Тыва обкомунуң социал-экономиктиг килдизинге ажылдап киргеш, ол-ла чылын Кызыл хоорайның аныяктарның чуртталга комплекизиниң даргазынга соңгуткан. Ам бо хүннерге чедир ында ажылдап турар.

Өг-бүлелиг, бир уруглуг.

• • •

Кандыг-даа экономиктиг болгаш политиктиг чаартылгаларны кижилериң амыдыралын экижидеринче угландырар херек. Экономиканың дедир бар чыдарын көре тура, амгы Советтер эрге-чагырганы холга алырындан сестип турар. Чон эртенги хүнге бүзүрелин оскунган. Ынчангаш мен бир дугаар эзлегде, социал оожургалдыг чорук дээш туржур мен. Бурунгаар шимчээрииниң мурнунда, дедир чыларын соксадыры албан.

Амгы туруп турар системага кандыг-даа депутат кижи, чеже-даа ол энергиялыг болза, чугула экижидилегларни чедип ап шыдавас, ынчангаш бир дугаарында дараазында үүлден эгелээр:

— республиканың чурттакчыларының эрге-чагырган хоорулчак чоруун ажып эртер, бөдүүн соңгукчуларның берген чагыгларын сайгарып көөрү-биле тускай механизмни чогаадыр кылыр;

— ССРЭ Конституциязының 6-гы үүлүн солуурун, мен. Национал айтырыгга хамаарыштыр көлүрүп келген айтырыгларны ей шаанда шиитпирлевес, ол дугайында «билбес бооп» туруш эжелеп турар, а харын-даа чөпшээрээчел хөөнүг партия, совет болгаш комсомол ажылдарында чамдык удуртукчуларның туруш чогун буруу шаап тур мен. Национал айтырыгларда өжэннешкек сеткил-сорукту эп-найыралдыг сеткил-сорук кылдыр хуулдурар херек.

Орус дылда өөренип турар школчыларга бирги класстан эгелеп, харын-даа школа назыны четпээнделе тыва дылды өөредирин сүмелээр мен.

Тыва Автономнуг Республиканың патриоду кижи болганымда, кол-ла кичээнгейни экологияже угландырары мээн хүлээлгем. Кызыл хоорайның «Экология-95» деп программазын чедир ажылдап кылыр. Хуу бажыңнарның ижин эвээжедир талазы-биле ажылды чорудар, ол ышкаш хоорайның экологтуг байдалының көргүзүглерин тус черниң солуннарынга неделя санында чырыдып турза эки.

Тыва АССР-ниң улус депутады болу бээр болзумза, долгандыр турар хүрээлелди камгалаарын акшаландырары бирги черде турарын чедип алыр мен.

Көдээ ажыл-агыйда тос чыл ажылдап тур мен. Ол үениң иштинде кышкы часкы, күскү, чайгы үелерде б луп турган кампаниларны, янзы-бүрү «аде тургузуушкуннарны» х. зу-биле көрүп келдим. Ооң чүгле мындыг түңнелди үндүрүп болур. Амгы үеде черге өзулуг зэ херек, ол фермер-даа, арат-даа болгай-ла, чүгле черни шын ажыглап билир болза, хуудаа, коллективтиң-даа, кооперативтиң-даа өнчүзү деп эргелиг болур, бо чүүлдер көдээ ажыл-агыйга деткимчени бээр. Лозуңнар, чараш сөстер-биле эвес, эзт, болгаш хлеб-биле чонну чемгерерин чедип алыр херек. Аңаа көдээ-биле хоорайның аразында чогуур харылзаа херек. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш көдээ ажыл-агыйның кады ажылдажылгазын хөгжүдер, шеф ажылын чорудар, малчыннарның социал байдалын экижидер. Чоокку үеде Кызылга амгы үениң негелдезин өзугаар ногаачимис шыгжамырын, чем комбинадын, теплицаның ийиги эзлчээн туттурарын чедип алыр херек. «Чедер» курортунга доктаамал ажылдаар профилакторий-санаторийниң тудуун доосту турар, ол ышкаш Кызыл хоорайга көдээ ишчилерге аалчылар бажыңын туттурар.

Материал-техниктиг хандырылганың ажылын үндезини-биле өскертир, бүдүрүлгелер-биле мөөнеп садар садыг дорт дугуржулга өзугаар солчулганы челарның национал культуразын хөгжүдеринге чогуур байдалды тургузар;

— хоорайның чөөн талазында чурттап турар хуу бажыңнарның чаагайжыдылгазының дугайында перспективтиг планны ажылдап кылыр болгаш бадылаар. Чоокку үеде микрорайоннуң кыдыгларынга эзлээн хөй телефоннарны тургузар болгаш чырык турарын чедип алыр;

— аныяктарны ажыл-биле хандырар, эзлээди оолдарның сонуургал аайы-биле клубтарының ажылдаарын чедип алыр;

— микрорайонга школаны кижизидилге ажылынып төвү кылдыр тургузар, ынчангаш школаның кол ажылы уруглар-биле ажыл болур ужурлуг.

Ону канчаар кылырыл, акша-төгерикти кайыын алырыл?

1. Республиканың болгаш хоорайның бюджедин чүгле соңгукчулар-биле чугаалашкан соонда Советтерге бадыгаар, бар акшаны төп ажыглаар.

2. Республикага кандыгдаа өнчүнүң хөгжүүрүгне шаптыктавайн, экономиктиг идиг бериишкинин ажыглаар, бөгүнгү ышкаш, чүгле төпшээреп азы хоруп турбас.

3. Республиканың болгаш хоорайның экономиказын билдилиг, энергиялыг, белеткелдиг кижилер удуртур ужурлуг, номенклатурада турар болгаш эрге-дужаалын бир-ле дугаарында бодун хандырарына ажыглаар кижилериң херээ чок.

4. РСФСР-ниң иштинге республиканың экономиктиг бот-тускайлаң чоруун хөгжүдер.

5. Республиканың социал хөгжүлдезин болгаш экономиказын сайзырадыр талазы-биле бот-орулга-чарылгага болгаш бот-акшаланыышкынга үндезилээн программа херек, аңаа улустуң эки чаңчылдарын, бойдус курлавырларын барымдаалаар.

Ниитилелдиң эрге-ажыктары бөдүүн чоннуң эрге-ажыктарындан үндезилеттинип тургустунар деп чүвени улус депутады кижи кеззэде бодап чоруур ужурлуг.

Генрих Яковлевич ЭПП

Генрих Яковлевич Эпп 1940 чылдың июнь 16-да Омск областың Полтавск районда Полтавка суурга төрүттүнген. Националы орус, партия кежигүнү эвес, өглүг, үш уруглуг.

1957 чылда Новосибирск области Татарск хоорайга ортумак школа доосканы соңгунде Новосибирск хоорайда № 3 профессионал-техниктиг училищеге өөренип киргеш, ону доосканы соонда 1959-1961 чылдарда Красноярск крайда Назарово ГРЭС-тиң тудуунга слесарь-монтажник болуп ажылдаан. 1961 чылда Новосибирскиниң демир-орук транспорт институдунга өөренип киргеш, ону доосканы соңгунде Хабаровск хоорайда Ыраккы Чөөн чүктүң демир-орук эргелелинге 1969 чылга чедир ажыл-бүрү инженер албан-дужаалдарга ажылдаан. 1969-1973 чылдарда Алма-Ата области Тургень суурга автосепте заводунуң кол технологу болуп ажылдаан. 1974-1976 чылдарда Кызыл хоорайда № 14 механизация эргелелиниң участок начальниги, кол инженер, бүдүрүлге талазы-биле начальниктиң оралакчызы албан-дужаалдарга ажылдап келген. 1976 чылдан бээр Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалынга ажылдап киргеш, амгы үеде улуг эртем ажылдакчызы, лаборатория удуртукчузу болуп ажылдавышаан.

ССРЭ-ниң Эртем болгаш инженерлер эвилелиниң Тыва область баштаар черниң пленумундан депшиндип үндүрген.

• • •

Бистин ниитилеливистин хөгжүлдезинге кол дужак — номенклатура дээрзинге бүүрээр болгаш ону сантүшер-биле бадыткаарынга белен мен. Маркстыы-биле алырга, бир эвес эрги аппарат дүжүр октаттынар болза, социал революция бүрүзү чүгле ынчан бодуунуң сорулгазын чедип алыр. Ленин шак ынчаар кылган. Эрги системаның талалакчыларын баштай эрге-чагырган чайлаткаш, ооң соңгунде оларны специалистер кылдыр албан-ажылга хүлээп алган.

Бистин республикавыста ажыл-херектерни экижидеринге эргежок чугула тодаргай хемчеглернин программазын шак мындыг туруштардан тодарадып болур. Бир дугаарында, хоолуларга үндезилеп үндүрген дүрүмнерни көргеш, оларның конституцияга таарышпастарын күш чок болдурар. Күүсекчи органнарга чүгле билиглиг кижилерни томуйлаар. Экономикага шилилдени хостуг болдурар, ону кылырда министерстволарның, каттыжыышкыннарның санын кызырар. Күрүне эрге-чагыргазы чүгле корум-чурумну болгаш хамаатыларның айыыл чок чоруун хандырар, кадык камгалал, өөредилге, социал хандырылга болгаш экология дээш туржур ужурлуг. Арткан министерстволар дүшкен турар ужурлуг. Өске кандыг-бир албан черлери чүгле бүдүрүлгелериниң, кооперативтериниң, бүдүрүлге эзлериниң, өскээр чугаалаарга, материалдыг чаагай чоруктуң өзулуг дорт бүдүрүкчүлериниң инициативазы-биле тургустунуп кээп болур. Өнчүнүң бүгү хевирлери хоойлу мурнунга деп байдалга турар ужурлуг.

Шак мындыг хемчеглериниң түңнелинде аппараттың санының чартыындан эвээш эвес кезии кызырылган турар ужурлуг. 1991 чылдан эгелеп, кажан чаа өртектер, өнчү болгаш чер лугайында хоойлулар күштүг болуп киргенде, карылгалыг бүдүрүлгелерге күрүнеден пемерелде акша бээрин соксадыры эргежок деп санаар мен. Бүгү деннелдериниң партия комитеттерин күрүне бюджеди-биле тударын соксадыр. Шак ындыг арга-биле камнап алдынган он-он миллион рубльди республиканың хамаатыларының амыдыралын боттуу-биле экижидеринче угландырар.

Бир дугаарында, өөредилге. Тывада өөредилгеже, РСФСР биле ССРЭ-ни ортумаа-биле алырга, эзлээн каш катап эвээш акша-хөреңги үндүрүп турар. Бо адырга эвээш-даа бол, акша-хөреңгиден үндүрүп берзе эки боор. Школалардан, оларның материалдыг баазаларын экижидеринден, башкыларның билиин бедидеринден эгелээр херек.

Боттарының ажыл-чорудулгазынга хамаатыларның эргелерин кызып-кыяр чорукту болдурган, ажыл чылдырар, хөөли алган, албан-дужаалын соора ажыглаан дүжүметтерни моон соңгаар күрүне, суд болгаш ажыл-агый аппарадынга албан-дужаалга катап ажылдадырын болдурбазының талазы-биле хоойлуну күштүг болдуруп киирери эргежок чугула.

Республика чазаанын баштының чүгле чаңгыс хуусаага соңгуурунуң талазы-биле хоойлуну хүлээп алырын негеп тур мен: ийи дугаар хуусаага ону чүгле бүгү улустуң бадылаашкыны-биле соңгуур, үш дугаар хуусаада кандыгдаа таварылгада соңгувас. Ийи албан-дужаал эдилээрин болдурбас. Кызыл хоорайның эң эки бажыңнарының бирээзин шиидилге ордузу кылыры-биле шилчидер.

Квартира, машина, мебель болгаш өске-даа ховар бараанар алырының эзлчеглериниде турарларның дамзыларын көргеш кижи бар бе? СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң чазаанын Тываның бүдүрүкчү күштерин хөгжүдер дугайында доктаалы канчаар күүсеттинип турарыл? Төп парлалгага чыыттынган сан-түңнер үндезининге кылган саналашкынарымдан алгаш көөрге, ССРЭ-ниң ортумак статистиктиг хамаатызы бодунуң ажылдап алган ажазының чүгле 4 хуузун шалың хевиркинге ап турар. Багай ажылдаанывыстан багай чурттап турар эвес, а багай чурттап турарывыстан багай ажылдап турар ышкажывыс чүл.

Бир эвес сен, соңгукчу, идепкейлиинни көргүзер болзуңза, кичээнгейлин-биле өөренип көөр болзуңза, харын-даа соңгулдалар түңнелдеринге будулгаазынарны кылдыртпас болзуңза, бистиң республикага 1992 чылга чедир ядыы-түрүгни чоруктуң деннелинде куду байдалга чурттаар кижи чок турбас ужурлуг: пенсионер-даа, студент-даа. А Тывага ындыг кызыгаар бир кижиге онаштыр эйда 100 рубль болур.

Соңгулдаларга уткуштур

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДЕРИ-БИЛЕ

РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң болгаш чер-чер Советтериниң улус депутаттарының соңгулдаларынга төлептиг ужуражыры-биле белеткел ажылдарын Бай-Тайга районнуң совхозтарында, үлетпүр бүдүрүлгелерде, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга коллективтеринде, албан черлеринде, школаларда партия организациялары калбарткан. Ол дугайында тодаргай билип алыры-биле СЭКП райкомунуң секретары Ч. А. Сааядан бистиң корреспондентивис дараазында айтырыгларны салган.

— Соңгулдалар — политиктиг чугула кампания дээрзин партия организациялары эки билир болгай, аңаа белеткел ажылдарын чүдеп эгелээнил, Чечекмаа Акимовна?

— СЭКП райкому соңгулдаларны хоойлуларга дүүштүр чогуур деңнелге эрттирери-биле бирги ээлчегде илан-кемчеглерни ажылдап кылгаш, бадылаан, ол өзугаар ажылдап турар бис. Парткомнарның, партия эге организацияларының секретарьларының семинарын ийи удаа эрттиргеш, соңгулдаларның баштайгы үезинден эгелээш, бадылаашкын болур хүнге чедир чорудар Партийжи организастыг, идеологтуг ажылдарны чугаалашкан. Ылаңгыя агитация-пропаганда төптериниң, агитколективтериниң, культура албан черлериниң сорулгаларын тодаратпак бис. Шак ынчаар дугуржуп алгаш, бир демниг ажылдап кирдивис.

Чер-черде соңгулдаларга белеткелди экижидер, социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын чедиишкиннинг шиитпирлээр, корум-чурумну быжыглаар, ажылчы чоннуң негелдеринин, хереглелдерин өөренип көөр, оларны чугула хереглелдиң барааннары-биле хандырылгазын экижидери-биле партия райкомунуң бюро болгаш райкүүскомнуң кежигүннерин, партия райкомунуң база райкүүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчыларын совхозтарда, күш-ажылчы коллективтерде быжыглаан бис. Олар берген даалгаларны күүседири-биле партия, совет, ажыл-агый органнары, хөй-ниити организацияларыбиле сырый холбаалыг ажылдап турар, ындыг болганындан четпестерни бир демниг эдериниң хемчеглерин ап келген. Кылып чоруткан ажылды неделя санында түңнел чугаалажыр, кандыг айтырыгларже кичээнгей салырын тодарадыр. Ажылды мынчаар чорударга чер-черде байдалды эки билип алырынга, айтырыгларны комплекстиг шиитпирлээринге дузалап турар.

— Районда чеже агитация-пропаганда төптерин тургусканыл, оларның ажыл-чорудулгазының дугайында чугаалап берип көрүңерем.

— Районда чеди агитация-пропаганда төптерин организастааш, оларны чоннуң азы соңгукчуларның хөй чыглыр черлериниде тускай өрээлдерде тургускан. Идеология ажылының бо чугула төптериниң ажылын моон соңгаар идепкейжидер, утка-шынарын экижидер сорулга-биле СЭКП райкому көрүлдени чарлаан. Ооң негелдерин, шаңнап-мактаарының хемчеглерин ажылдап кылгаш, ону шупту партия организацияларынга таныштырган, оларны күүседир дээш ажылыш чоруп турар. Көрүлдениң баштайгы түңнелин бо хүннерде үндүрер бис.

Агитация-пропаганда төптери көрүлдениң негелделерин күүседир дээш кааскалга-дерилгезин багай эвес чоруткан. Ында соңгукчуларга, агитаторларга херектиг соңгулдаларга хамаарышкан хоойлу-дүрүмнер, СЭКП обкомунуң политиктиг платформазы, улус депутаттарының кандидаттарының допчу намдарлары, литературалар, солуннар, журналдар болгаш өске-даа чүүлдер бар. Ол ышкаш тус черниң чурттакчы чонунуң ажыл-ижин, амыдыралын чугаалап турар фото-чуруктарны көскү черлерде делгээн. Ында аскан материалдарны көскү болгаш чараш кылдыр бижээни таарымчалыг. «Кызыл-Даг», «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарда партия комитеттери (секретарылары Ю. Салчак, С. Самбый-оол, М. Баавыл) агитация-пропаганда төптерин эки дериниче, соңгулдалар үезинде чон ортузунга идеология ажылын күштелдириниче доктаамал кичээнгейни салып турар.

— Ооң аңгыда, агитмассалыг ажылдың кандыг хевирлерин партия эге организациялары ажыглап турар ирги, Чечекмаа Акимовна?

— Соңгукчуларның клубун беш черде организастаан. Ажылчы чон ортузунда янзы-бүрү ажылдарны олар план өзугаар чорудун турар. Район төвүнде, Тээли суурда аныяктарның маргылдаа-дискуссия клубун ажыткан бис. Ооң кичээли айда ийи удаа болурун доктааткан. Моон кол-ла соруглазы болза, аныяк кижи бүрүзү амыдыралга идепкейлиг, шын турушту эзлээрин чедип алыры болур. Ынчангаш бо талазы-биле ажыл чугааны кылып турарлар. Районнуң библиотекалары соңгулдаларга уткуштур белеткел ажылдарынга идепкейлиг киржип келген. Оларда совет соңгулда системазының дугайында номнар делгелгезин организастаан. Тус черниң радио дамчыдылгазы (организатору Сарыг-оол Салчак) сөөлгү үеде ажылын эзлээн идепкейжиткен. Соңгулдаларга белеткелдериниң, улус депутаттарынга кандидаттарның допчу намдарының, ажылчорудулгазының дугайында материалдарны доктаамал дамчыдып турар. «Хемчиктиң сылдызы» солун районда соңгулдаларга белеткелди калбаа-биле чырыдып, бо чугула ажылда четпестерни эдип алырынга дузалап келген.

Соңгулдаларга белеткелдерге хамаарышпас-даа болза партия райкому, райкүүском кижилер-биле ажылды экижидериниң арга-хемчегларин дилеп, тыбар дээш ажылдап турарын чугаалаксап тур мен. Бистер эр улустуң ролюн, харыысалгазын көдүрери, кадыын камгалаары-биле эр улустуң район конференциязын эрттирерин шиитпирлевис. Аңаа Бай-Тайганың эр чурттакчы чонунуң социал-экономиканы хөгжүдеринге киирип турар үлүүн, оларның ажылында, амыдыралында бергелерни, четпестерни ханы анализтеп чугаалажыр. Районнуң эр улузунуң төвүлелин тургузар, кылыр ажылдарын тодарадыр, салдынган сорулганың иштинде район эмнелгезинге эр улустуң консультациязын ажыдары көрдүнген.

Тыва улустуң чаагай чаңчылдарын болгаш өзулалдарын өөредириниче, нептередириниче эвээш эвес кичээнгейни салып турар бис, ынчангаш культура бажыңнарынга неделяның среда, суббота хүннеринде чаңчылдар кежээлерин эрттирерин чурумчуткан.

— Соңгукчуларның планнаттынган хемчеглерге киржилгезин кандыг болуп турарыл?

— Депутаттарның кандидаттарын депшиткен хуралдарга, конференцияларга, улус депутаттарының кандидаттары-биле ужуражылгаларга соңгукчулар идепкейлиг киржип, санал-оналдарын берип турарлар. Бо болза, бир талазында, чурттакчы чоннуң бот-идепкейинин, соонуургалының өскени, ийиде, агитаторларның ажылынга харыысалгазын бедитеринде деп санап турар бис.

Ниитизи-биле алырга, соңгулдаларга белеткел ажылдары районда калбарган, агитмассалыг ажылдар чон ортузунда чоруп турар. Агитация-пропаганда төптериниң, агитколективтериниң сорулгазы болза, өг-буле, кижи бүрүзүнге чедип турган, соңгулдаларга хамаарышкан агитация ажылын чорудары, соңгукчуларга билдинмейн барган айтырыгларны харылап бээри, оларның негелделерин, хереглелдерин дыңнаан, билип алыры болур.

Районнуң идеология активи соңгулдаларга бүгү талазы-биле белеткелдиг ужуражыр дээш ажылдап турарлар.

Хертек ТААН-ООЛ беседалашкан.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ШАҢНАЛ

Кызыл районда бүгү ажыл-агыйының база үлетпүр бүдүрүлгелериниң арызында эрткен чылдың чарыжының түңнелдерин үндүрүп, бо чылдың сорулгаларын чугаалашкан. Социалистиг чарыштың тиилекчилеринге шаңналдарны тывыскан.

Ол районда ажыл-агыйлардан «Шамбалыг» совхоз эрткен 1989 чылдың планныг даалгаларын бүгү көргүзүглерге чедиишкиннинг күүсеткеш, бирги черде болуп, районнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Малдың баш санын өстүрериниге, чер ажылын сайзырадып, бедик дүжүттү өстүрүп алырынга ажыл-агыйының эки талаларын демдеглээн.

Совхозтуң сүт-бараан фермазында байдал багай эвес. Саанчылар, кадарчылар малды тургузу азырап, чылыг суг-биле инектерни суггарып турар. Сүттүң саалдазы бо хүннерде-даа кудулаваан. Кыштагларда шээр малдың хөй кезиин база тургузу азыралче киирген. Малчынларның, механизаторларның, чолаачыларының, суурнуң ажыл-ишчилериниң ортузунда хөй-ниитиниң корум-чурумун улам быжыглаарынче улуг кичээнгейни хөй-ниити организациялары салып турар.

Район төвүнге болган мурнакчыларның чыыжынга Шамбалыгдан повар Зоя Бопуштай, саанчылардан Куулар Дадар, Аяжела Ооржак, чыл санында төрүүр чүс хойга онаштыр чүстен эвээш эвес хураганны мендп ап келген малчын Кара-Сал Карттыг-оол болгаш ооң-даа өске чарыштың тиилекчилерин хуралдан демдеглээн.

ЧУРУКТА: СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оолдуң шамбалыгыларга тукту тыысып турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫЛЫВЫС ШООЛУГ-ЛА ХӨНҮВЭЭН

Абаканың үлетпүр-садыг каттыжыышкынының Ак-Довуракта трикотажтан хеп даараар фабриказы — бистин республикала аныяк бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ооң бажының «Тыва даг-дүгү» үлетпүр-тудуг комбинадынын тудугжулары тудуп ажыглалга кииргеннилен бээр бо чылын үш чыл болур. Бөгүн ында 162 кижи ажылдап турар. Оларның шуптузу Абакан, Красноярск, Новосибирск болгаш өске-даа хоорайларнын төгеллешкен бүдүрүлгелериниге өөредилге курстарын эртпеп болгаш шылгалдаларны дужаап, мергежилин айытканы тускай документилерни алган. Технологтар Тюмень, Челябинск хоорайларга техникумнар доскаш, Чиик үлетпүр министерствозунун путевкалары-биле келгилээн. Тозан ажыг хуузун Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районларның, Ак-Довурак хоорайынын ортумак школаларын дооскулаан үндезин тыва националдыг кыстар эзлеп турар.

Баштайгы ийи чылда ажыл-иживис шоолуг хөнүвээн. Чылдагаанларын кысказы-биле айтып болур. Дериг-херекселдерни эптеп салырынга хөй үе чарыгдаттынган. Ажылчыннарнын болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның мергежили чавыс, деткиир, дузалаар хоочуннар турбаан. Ооң-биле чергелештир баштайгы директор ажылдаарындан ойталаан. Орнунга томуйлаткан С. И. Медведев инженер эртемниг-даа бол. идепкей, инициатива чок ажылчыннарның амыдыралчурталгазынче шоолуг көрүмес, ажыл-агыйжы эвес кижи болган. Үш ай мурнунда коллективтиң хуралынга организакчы талантылыг, Советтер, профэвилел органнарынга үр чылдарда ажылдап келген, алыс боду башкы эртемниг Хунай-оол Чүвүртенович Сарыгларны соңгуп ап, коллективтиң ажылын үндезини-биле эде тургузар хемчеглерни ажылдап кылган.

Фабрика бо чылын 4 миллион рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүргеш, 2,9 миллион рубльдиң бараанын бистиң республиканың садыг четкилеринче, артканын Саян ажыр чорудары планаттынган. Быжыкчылардан аңгыда, дараныкчылар бригадаларын улгаттыр каттыштырган, кылыр ажылдарының хемчээлин тодарадып, ийи эзлчег-биле ажылдаарын чурумчуткан.

Мээн удуртуп турар бригадамда 32 кижи бар. Январь айда улуг, бичии улустун 21 муи хептерин даараар планывыс күүсеттинген. Пос артынчыларындан уктарны, шортиктерни база даарап, өртектерни боттарывыс доктааттывыс. Бригаданың ажылчыннарынын хөй кезии фабрика чаңында тутган ниити чуртталга бажыңынче киргеп. Чоогунда суурлардан кээп турар уруглар-ны сөөртүү-биле Бай-Тайгада «Кызыл-Даг» совхозтан автобусту садып алган.

Фабриканың администрациязы, коллектив чөвүлелиниитпирлээр айтырыгларының планын ажылдап кылган. Цех начальниги, технологтар чедишпес. Оларны дарый тывары, аныяктарны өөредип чорудары негеттинер. Хамыктың мурнунда кижилериниң ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар совхозга-биле база бир хөй хаът чуртталга бажыңынын тудуун эгелээн. Бо чылын тудуп доозар «Тыва даг-дүгү» комбинаттын уруглар садынга 140 уруглары тургузар дугайында дугуржулга база бар. Дыштанылга, оюнтоглаа организастаар кызыл-булуңну фабрика бажыңынга чоокку үеде дерип кылыр.

Социал айтырыгларны дүрген шиитпирлээр, планныг даалгаларны болгаш хүлээлгелерни ыяап-ла күүседир дээш бүдүрүлгениң администрациязы, партия болгаш хөй-ниити организациязы, кижи бүрүзү күүсеткиниг ажылдаар. Үениң негелдези ындыг.

Айлаңмаа СЕГБЕ,

Ак-Довуракта трикотажтан хеп даараар фабриканың бригадири.

МАЛ-СҮРҮГ ХҮР-ЛЕ БОЛЗУН!

• Фоторепортаж •

Кызыл районда «Тинелге» совхозтуң хойжулары аренда керээзи-биле ийи чыл ажылдап турарлар. Эрткен чылын арендаторлар үреттүнелдиг ажылдап, төрүүр 100 хойдан 100 ажыг хураганнарны доруктуруп, хой продукцияны бүдүргеннер. Оларга Татьяна Баавылды, Николай Күжүгетти, Дукур-Кара Монгуш болгаш өскелерни-даа хамаарыштырар.

Совхозтуң кол зоотехниги Саакпан Төмүр-оолович Ондардан кыштаглаашкынның кандыг байдалдыг эртип турарын сонуургаарывыска: «Бо чылын малчыннар төрүүр 6686 хойну 18 кезек черде кыштадып турар. Бүгүнге дээр 5068 хой оолдапкан. Кодан бүрүзүнде Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдарын хуваап чедирген. Олар ында бүдүрүлге практиказын эртирип турар. Автомагазин хандырылгазы үзүктел чок. Кооперативке соктап, хоорган тарааны, арбай далганын чедирип турар» диди.

Дээрде булут-даа чок, каан аяс хүн. Ындазында чылыы дегет. Машина-биле суур кедээзинде оруктап чоруткаш, үр болбайн, Даштыг-Тейде кыштаан Чаш-оол Оржак, Клара Монгуш оларның коданынга келдивис. Кадарган 350 хоюнуң 273-ү оолдапкан. Сакманчылар Айлаң Донгак, Саида, Орлан Сүлдемчиктер түс-туста боттарында быжыглаан хураганнарын доруктуруп турарлар. Эрткен чайын хойжулар Кара-Хаакка, Таспы үнүнга чайлаглап, хоюн семирткен. Малдың күш-деңгилдези бо хүннерде безин күскү хевээр.

Олардан ырак эвесте Арыжык, Балдыш-оол Оржактарның аалы бар. Чээрби алды чыл дургузунда ажылдаан дуржулгалыг малчыннарга көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары Урана Кечил, Роза Доңгак, Доржу Чыпсын дузалажып, теория кырынга өөренген билиглерин херек кырында боттандырып турарлар. Өгнүң херээжен ээзи Арыжык Орус-ооловна тура: «Январь 11-ден эгелеп оолдаашкын эгелээн. 300 хире хой бо хүннерге чедир оолдаан. Ам 70 хире хой арткан. Байдалывыс чүгээр» деп чугаалады.

Сакманчы Рада Доңгактың чугаазы бо: «Көдээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырышкынийги курузунда өөренип турар мен. Мынчаар ажылдаарга солуну кончуг-дур. Чалгааранчыг-даа эвес. Башкывыс Галина Дүктүг-ооловна Куулар. Мында үш кижи бис. Малчыннар биле чангыс бажында чурттап турар бис».

Кажаа даштында чадагай кажааларда сарааттап каан сиген бүрүн хевээр. Ол шыкаш хээндектеп каан сиген далганы дус, немелде чемнер четчир. Кожазында Петр, Кертинне Оржактарның коданында байдал база эки. Хой оолдаашкыны адактарган. Сакманчы кыстар Сайлык Монгуш, Валя Байкара шудургу ажылдап турарлар.

Чаа-Чодураалыг деп черде кыштагны совхоз 1981 чылда тудуп кылган. Ында малчын Лидия Очуровна Монгуш алды дугаар төрүүр 340 хойну кыштадып турар. Дузалакчы кадарчызында ооң чуржузу Кежиктиг-оол Монгуш, а дуңмалары Аямбуу Саая, Седип-оол Ужар-оол, техникум сургуулу Инна Чоолу олар сакманчылап ажылдап турарлар. Эрткен чылдар чаавышчылар чүс хойдан 90 хураганны камгалап ап, аренда керээзи ёзугаар планныг даалгаларын чедиишкиниг боттандырган. Бо хүннерге чедир 230 хой оолдапкан. Хураганнары опча-менди.

Совхозтун малчыннарының амгы үеде байдалы мындыг, а оларның кол сорулгазы — төрүттүнген чаа хураганнарны доруктуруп өстүрүп алыры. Ол бүгүнү эки боттандырары малчыннарның эрес-кежээ, шудургу ажылындан хамааржыр. «Мал-сүрүг хүр-ле болзун!» деп йөрээр-дир бис.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: дорт уругнуң иези пенсионер Арыжык Оржак; Клара Монгуш чаа төрээн хойларынга сигген каап берип тур.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

«Шынның» конкурузунга

ХОЙЖУНУҢ ЧЫМЫЖЫ

1. Ак-Баштыгның ээлери

Дыттар чарлып,
дызыртканып,
Кыштың соогу дыңзыг
тур бол,
Дыттыг-Хемде
кадарчының
Кышкы турлаа чүден
чылыг,
Чүден чылыг, чүге дизе
Үрээ чылыг малчын —
ында!

Бо дээрге Мөңгүн-Тайгага колхоз-совхоз үндезилекчилериниң бирээзи, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, коммунист, ам бистиң аравыста чок Доңгак Мазыкыевич Биче-оолга чээрби ажыг чылдар мурнуунда-ла тураскаадып бижээн шүлүүмден одуруглар чүве. Аңаа башкы эжим аялга чогаадыптарга, аныяктар ырлажып-даа турду. Ук шүлүктү ам бо очерктиң кол овур-хевири, маадыры болу бээр, адазының изин базып, аал-чуртун эзлеп, ажылмергежилин салгаан оглунга болгаш ооң өг-бүлезинге база хамаарыштырып, арткан одуругларын чурумалдыг аян-хөөн киирери-биле мында ажылгаанымны дараазында көрүп болур.

Бо аразында таптаашкын үези эде тургузуушкун-биле солуттунган, районнуң амыдыралынга эки талаже угланган чамдык өскерилгелер болган, сураглыг малчынның Ак-Баштыг даг баарында 1942 чылда-ла таваан салып, өдекшиткени, буянныг кыштагга чаартылгаларның холу база дээнкен: бодунуң үезин, үлүүн чурттап эрткен хөочун турлагны амгы үениң үлегерлиг кажаа-балгады улам аян киирген. Мында салдыган чырык бээр хөделдирикчи кижи малдың оран-савазын, кодан девискээрин имир каксы чайынналдырыптар — ол бетинде Мугур-Аксы суурдай-на көстү бээр! Бажың, өгде радио ырлап, телевизор чугаалап, көргүзүп, ан-кек от-газ аъш-чемни хайындырып, чурттакчылар солуп, сеткүүл, дептерлерни номчуп, политиктиг, экономиктиг билиглер-биле чепсегленип, мал ажылының чаа, улусчу-даа арга-хевирлерин өөренип, демниг ажылдап, чурттап турар.

Ам Ак-Баштыгның одарларынче эртен эрте, чашкан ак ааржы дег, чаттылып үнүп, орай кежээ база-ла ынчалдыр кирип кел чоруур, удавас баштайгы төлүн берип эгелээр 365 дүнгүш хойларның ажаакчылары, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 1 бригадазында өг-бүле ээлери-биле кады каксы таныжыптаалыңар. Чүүн-даа мурнунда, калган Мазыкыевичиниң кады-кырааны, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну, Октябрь революциязы орденниң эдилекчизи, аалдың ээлериниң, оларның ажы-төлүнүң авазы, кырган-авазы, ам 78 харлыг, бүүдүгде хүндүткелдиг Дыртыына Мага-Ширивна үгбай чымыштыг оолдар, кыстарыңа дөмек, соот болбушаан. Дараазында, шуваганчының оглу, кени, кайызы-даа коммунистер — Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, хой ажылының талазы-биле 1 бөлүктүң мастери Мочак-оол, ооң боду ышкаш, ажылгыр, чугаакыр, чонунга экиргек, дузааргак, бүгү-ле чүвеге эшкош болган кадайы, район Советиниң депутады Артис болгаш оларның уруг-дарыы Ак-Баштыгның оюн ол, чигин чире совхозунуң малынга карак-кулак болуп чоруурлар. Моон ыңайгы чугаа кол кадарчы Мочак-оолдуң дугайында болур.

2. Кол кадарчы

Мага-бот талазы-биле ырбыскын көстүр, хензиг, хүрең арын-шырайлыг, хоюг кара карактарлыг бо малчын кая-даа, кезээде-ле мөңгүн-суу дег, борбаңнаан, күске-күжүген дег ажаанзыраан чоруурун көөр, чаптаар ийик мен. Черле ынчаш, бо аймак алызындан сырый, демниг кады ажылдажылгага чаяаттынган, чүгле «керээ» деп сөс чок турган дээрден башка, шагдала өг-бүле бригадазын тургускан улус деп бодаар кижи мен.

— Чажыргаш канчаар, өг-бүле керээзинге баштай сести-сести кирдивис. Чамдыктарывыстың ону шиңгээдип ап келгени алдак-ондактыг, тускай эртемниглеривис безин ол арганы будулгаазынныг билип, тайылбырлап турган хевирлиг чүве. Мээң амы-хуумда, бөдүүнү-биле угаазылап чоруурум-биле алырга, керээниң алыс утказы — совхоз биле малчынның аразында кылганын барымдаалап ак сеткилдии-биле алчыр-бержири, кайы-кайызынга ажыктыг, чөптүг санажылга-дыр. Тус черниң аайы-биле ол биске харын-дза таарымчалыг. Керээниң дөзүнге бистиң арга-шинээвис, арын-нүүрүвүс. онаашкан ажыл, мергежил, хүлээлге, харыысалгавысты эки билири салдынган турары албан. Маңаа чүгле талаларның эрге-ажыктарын шын дүүштүрүп, барымдаалаары, эртемге үндезилээн, билдилиг башкарылга херек. Чалгаа, тоомча чок чорукту-ла казып каптар болза, мал ажылының амыдыралга хынаттынган технологиязында, чаңчылчаан арга-хевирлеринде-даа кижи ап октаптар чүве чок, «Чоннуун — чонга» деп үлегермайык борта ажаажок таржыр—деп, малчын түүшеди.

— «Хөөн киргенде, улам чиксенчиг апаар» дижир, үс башка онааштыр 86 хураган алган болдуңар, ооң арай өрү, чижээлээрге, 90-дан 100 баш чедир ап болбас чүве бе, малчын?

— Чүге болбас деп? 100-тен 106 чедир ап-даа турдум. Хутбай, чыл-чыл аайы-биле агаар-бойдустуң, үнүш-дүжүттүң байдалы база салдарлыг боор чүве-дир ийин. Баш санын көвүдедир дээр болза, тарып боозадылгага үзер апаар-дыр. Ындыг шенелде биске турган-на болгай. Кылымал арга соонда, хойнуң ийистээри хөй боор чоржук. Ол арга ам уттундурган азы кайда-ла-бир саазын кырында чыдар боор, доктаал-шиитпирде дээрим ол-дур ийин. Чылдагааны, билир кижилер чугунда-даа эвес, херекте албас, сестир, коргар, бүзүревезивисте деп бодаар мен. Шенелдени катап эгелээр, практикалаар болза эки — деп, күзелин ол илеретти.

— Чоокка чедир-ле бистиң совхозтарывыс хойдан 1,1 кг дүк алза-ла, чолу ол турду, ам планны 1,3 кг чедир өстүрген-дир. Бо байдалда көргүзүүнер кандыгыл?

— Бот дугайты эрткен чайын хойдан алган дүгүм ниитизи-биле планны дуглаан, чамдык чедишкен хойлар 1,6 кг чедир берип-тер чорду. Бистиң байдалывыска ол ажырбас — багай эвес көргүзүг. Малдың уксаазын экижидер болза, оон хөйнү-даа ап болур — диди.

Бөгүн-даарта шуурган
киткеп,
Меннип келзе, серт-даа
дивес,
Белдер оъду
курлаттынган,
Бөлген сигген өдекте —
тей!
— Белен сен бе?—Белен
мен!—дээр,
Мергежилдиг малчын —
ында!

Мында ажыр салдына берген чүве чок. Хойжунуң ой-чик аастарындан, Кускунуг-Арыгда, Межеликте күзег, чазаг, кыштаг девискээринде аштаглыг черлериннен кескен сигени, дужунда Ак-Хөл кавызындан савалап алган кужуру, бөлген курган өдөө кажаа, үгектеринде, шынап-ла, тейлеп берген чыдар. Аңаа немей, совхозтан сула, медени, чарбаны, дусту база ол алыр болгай.

— Бо хире «дишке чедир чепсегленген» кижиге чаңдыг-даа кыш коргунчуг эвес-ле ыйнаан? — деп баштактаны аарак айтырдым.

— Оо, кайын ындыг боор! Кышты амыр деп мен-ле чугаалап шыдавас мен. «Чазы кыштан ширинн чер» деп бодунар шүлүктеп кагдынар чол? Мал чеми хөйле болза акы. Бо чылдан эгелеп төрүүр тогдулар үзүп берген, оларның чүгле төлүн эвес, харын чамдыктарын база азыраар апаар, аңгы-аңгы коданнардан бөлген чүвелер ара-аралыг боор-дур. Ындыг амытаннар хилинчектиг: төрүүрде бектенир, төлү ырбыскын, хээрек, чамдыктары хураганын тоттурбас, кургагга төрүүр, төлүн хозар, оларны алзыр, тоотпалаар төлээде, амдыгааштан боостааны база камнаар апаар — деп баштактангаш, төрүүр тогдулар, хураганнар аңгылап үзер үгектерин, чагыларда халаңнадыр аскан хаш допчулуг, ишкир мыйыс эмискиктерин-даа көргүскүледи. — Болар удавас хереглеттине бээр.

— Тараалаң-хадылаң эвесдаа бол, бо чайын «оранделегей эвээш-биче-даа бол, оът-сигенни-даа хайыралады, чайны өттүр кавырактанган чүвем бо-дур ийин — дээш, шедеде сараадыныче эдерти берди. Ында кандыг үнүш чок дээр: кадар, өлең, агы, чашпан, сараспан, малдырган, үүргене сывы, бүрү, шагар-оът, хураган-кулаа, булан-оъду, черлик-шай!... Мөңгүн-Тайганың хамык өңү, чыды ында деп болур! — Ындыг холумак улуг, биче малга бир дөмей хоолулуг, эм шынарлыг, ылаңгыя дорута берген хураганнарга суг тергиин-не! Оларны дээрбедээн тараа, кужур-биле согажалап бээрге, семиртири аажок, дижи, дүгү база быжыг болур. Дус бардаа болза, кужур ышкаш, оларның хыын хандырып шыдавас. Кужур берип эгелээнимден бээр хойларның диш аарыы шуут читти. Оът-сигеннин, суксун-сугаттың, боржаңныг чемнерниң хире-чергези-биле черде малдың эъдиниң шынары безин аңгы-аңгы. «Мөңгүн-Тайганың хоюнун эъди тускай амдан-сүүзүннүг!» — деп, оон-моон келген аалчыларывыстың чугаалаарында ужур-ла бар! — деп, күжүр Мочак чоргаарланган байдалдыг хөөрегиледи.

Кышты хүр ажып эрттирериннe идегел, магадылал тургустунган деп чугаалап болур ышкажыл?

— Бир дугаар мал көрүп турарым бо эвес, ажырбас болгай аан! — дээрге, «Чанчыкта дары бар, хоочун коктуг» деп бүзүредип турары ол-дур ийин деп бодап кагдым.

Межеликке шала
часкаар
Хураганнар дешкилежир:
— Менди-ле бе?—Менди
бис! — деп,
Кудуруктар борбаң-
нажыр!
Билбес эвес, биезки-ле
Бистиң кежээ малчын —
ында!

Эрткен чайын совхозтуң он ажыг малчыннары терең оът-сигенниг Хиндиктиг-Хөл девискээринче кежүп, хоюн, сарлыын семирткен, оларның аразында Мочак-оол хоочун чайлаа — Узун-Хем аксынга турумчуп алгаш, хөл кавызынга чартык ай дургузунда боттаңнаан, коданы аңаа үрдүндүр семирээш, шыырак деңгилделиг, дүгү бир-ле оярып чедишкен ээп келген. Малчын күзегден кыштаанче орайтадыр көшкен. Ам ол хоюн аал артында Тоолайлыг биле эжиктешкек, делгем, ханы чарыктың ол-бо таларында кадарып турар. Ында оът-сигеп элбек. Сонаарта ол дүвү-шуурган аразынга баар, кылын хар, хөрүк адаанче кире бээр, ынчан олче чүү-даа чеңгивес, ам ону чиртпейн, кажан чиртир боор? Кажар-ла малчын! Мочак-оол кадат таарыштырып, одар-белчиир солуп, камнап ап турда, амыр-ла! Ооң чедишкиннериниң бир баажызы ында!

1956 чылдан бээр, 33 чыл дургузунда, Ак-Баштыгда бо кыштагдан, чүгле Мочак-оолдуң коданындан безин, 8 муң ажыг хураган менди алдынып, ниитиниң малының санынга немешкенин бодап көрүнер даан. Бо дээрге, аная-ла ыыткыр сан-чүрагай эвес, бүрүн онча, дириг баш, шынарлыг эът, дүк болганын маңаа айтыры солун! Бо чүрек ышкаш Ак-Баштыг дээрге кадыр-берт даг аяны, хат-шуурганның, хархөртүктүң, көшкеиің оруу, «тос хөрүктүң аксы» деп болур чер-дир. Ындыг орангa чүгле маадырлыг чон амыдырап, чурттап, ак мал азырап, өстүрүп, ажы-төл төрүп доруктуруп болур. Ынчалза-даа бойдус дээрге бойдус-ла болгай, кижи ооң мурнунга сөгүрүкчү, диленчи эвес, харын-даа ооң-биле акташкан демиселчи, тиилекчи болуп турары-биле күштүг, өндүр-чаагай! Мочак-оолдар ону бадыткап келген болгаш бүзүредип шыдап-даа турары бо.

Кедээвисте Ак-ла-Баштыг,
Хереп алган турар чүүл?
Менден бедик чүве чок деп
Менээргеннип олур сен бе?
—Кайын ыңар харын
менден
Хавыаалыг малчын бедик!

3. Партийжи сөс

Кандидаттары-биле кады 30 хире коммунистерлиг бо бригадада чүгле Мочак-оолдарның өг-бүлеаинде безин барык эге организация азы партболук шинчилиг кежигүннер хаара туттунуп, олар күш-ажылчы коллективтиң ажыл, амыдыралынга биче эвес кижизидикчи салдарны чедирип турар. Олар деп кымнарыл? Авазы, кадайы, Мочак-оол бо-дур. Партия райкомунуң кежигүнү, көдээ, район Советтер депутады-даа чораан, Мочак-оол Доңгакович Биче-оол пленумнар, сессиялар ажылынга идепкейлиг киржип, хөй сөс чок, тодаргай, ажылышчы, боттуг санал, сүмелерин берип келгенин чаңгыс эвес удаа эскерер ужур меңээ таварышкан. Сөстү ажыл-биле бадыткаар үлегер-чижээн ол бөгүн-даа көргүспүшаан, ооң барымдаазы үстүнде чуруп бижээним каракка коску, дириг ажыл-херектер ол-дур. Бригада чыыштарына хойжу эш-өөрүнүң, шеф дузазы көргүзүп чеде берген школачылар-даа мурнунга ол кадарчының ыр-шоорун бадырып, солун чугаа-сооду-биле оларны сорук киирер уран салым-чаяанныын эрткен чайын Балыктыгның кыргылда пунктузунга көрүп, бүзүрээн мен. Коммунист ада-иениң, кырганаваның чаагай, кижизиг мөзү-бүдүжү Мугур-Аксы ортумак школада эки өөредилгелиг, чурумнуг, биче сеткилдиг 7-ги классчы Аяназында база сиңниккенин башкызы кижи болгаш, бадыткап, херечилеп тур мен.

— Амгы үеде коммунистиң, комсомолчунуң ниитилел амыдыралынга ролюнга хамаарыштыр чүүү чугааалаар силер? — дээримге, ол сагынмааным солун харыыны берди:

— Олар кайызы-даа партия, чаныктың чорудуп турар политиказын деткизин, чурттун, коллективиинин амыдыралынга боттарынын туружун эзлезин деп күзээр мен. Тываның солунарында көстүп турары-биле алырга, бадылергейлерин безин дужаап бээрниге чедип турар апарган ийинчаңгыс коммунистерни, комсомолчуларны элдепсинер, бо-даа тенээн кижилердир деп бодаар, ынчангаш оларны буруу шавар, төлеп чок деп санаар мен. Партияны Ленин тургускан болгай, ынчангаш ооң номналы, херээ бөгүн-даа шынныг ышкажыл. Бригадавыска ленинчи партил, ленинчи комсомол дээш ажыл чорудар бис, коммунистерге, аныяктарга-даа сөзүм ол — диди. Хойжунуң бо сестеринде ооң үениң шын билип турары, чаргылыш чок партийжи туружу, потигака талазы-биле бышканы илгерер турардыр. Ынчангаш бистиң бо нарын, чөрүлделиг үевисте чогум-на ындыг коммунистер херек деп бодап каан мен.

4. Ооң дүвүрели

— Кыштаавыс суур чоогунда болгаш, Мугур-Аксының эңмежок хуу малы бо кавыны, ооң иштинде бистиң-даа одар-белчиривисти чыл-чылы-биле хоозурадып, чайын кескеш, курганган сигенивисти дойлап, харындаа одекке киргилеп кээр, бачым иште бистерге амырдыш бербейн турду. Ол дугайын хурал-суглаа, эргечагырга черлериге-даа чугаалап шаг болдувус — түннел чок! Ооң кадында совхозтуң «контора аъттары» деп ыдыктаткан, херек кырында ажыын кымдаа көрбейн турар будүн чылгы база шүүдүн халдатпышаан. Ону «кадаргаы» дээш шалың-мелиң ап турар «чылгычы»-даа бар чүве ыйнаан? Директор, дарга-бошка, бригадир, тускай эртемниглеривис машиналыг чоруп турар болганда, ол тамчыктыг аъттарны бистер ышкаш чадаглаан кадарчыларга быжыглап, мундурза-даа кандыг боор? — деп чорда, үзе кирдим:

— «Чадаглаан» деп үүнерил, малчын?

— Аъттарын оорга алыскаш, хаван-чадаг арткан хамык өөрүмнү, ооң иштинде бодумну-даа ынча дейдир мен. Чай чок улус хоюн кадарар бе, читкен аъткөлүн сураглаар бе, берге ышкажыл Аъттарның сураа ишкээр кожуннарда үнүп турар деп «дидир-дидир» дыңналып-ла турар, бистиң эрге-хоойлу, корумчурум камгалаар хүлээлгелиг ажылдакчыларывыс ону та чүге истеп-сүрүшпес чүве? — деп, малчын хомудалын идип үндүрдү. Бистиң оор-сук талазы-биле «тайбың-шөлээн» дирткен бо девискээрде ындыглар база бар болуп берген. Ужукту оорлар боттары-ла айтып берип турар болганда, үүлде, ады кирген районнарның иштики херектер ажылдакчылары, ооң иштинде бистиңдаа, ол ис-биле демниг хөделир болза, оорларның оруу мунгаш эвес чүве бе? Малчынның ол кыйгы сүмезин бистиң хүндүлүг шагдааларывыс солун арныдан тып ап, дуза кадыптар чадавас деп идегел-биле бо үүлде делгереңгейи-биле киирдим.

— Чымыктыг иш, өлчар, соок-биле үр үеде холбажып келгенивистен бооп чадавас, кадай-биле бистиң кадыкшылывыс таарымча чок өскерлиниң киннер билдинип турар апарган, шөлээ, дыш дугайы сагыжывыска кирип чоруур апарды — деп, назыны шоору дөгүй берген Мочак-оол сеткилин чажырбады. — Мындыг янзылыг айтырыгны бистиң совхозтан Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Кан-оол Борарган «Шын» солунга база көдүрген, мен аңаа база ушкажыксап турар мен ийин — деп, ол немеп кагды. Үр чыл ажылдаан, пенсия, дышка төлептиг малчыннарның бо болгаш өске-даа негелде - хомудалдарынга чогумчалыг харыыны совхозтарның, районнуң удуртукчуларындан артык кым берип шыдаар деп аан?...

Молдурга САЛЧАК.
Мөңгүн-Тайга район.

«Сүт-Хөл херээн» номчааш...

БУРУУЛУГЛАРНЫ АДААР

«Шын» солунга үнген «Сүт-Хөл херээ» деп аттыг чүүлдү номчааш, аңаа хамаарыштыр чоннуң көдүрүп турганы айтырыгга парлалга болгаш чогуур органнар, комиссия шынныг үнелелди берген-дир ден билдим. Ынчангаш ол үениң дириг харечилериниң бирээзи болганымда, аңаа бодумнуң үүнүмүң каттыштырып, актыг черге «контр» деп нүүлдедип, шиитпирген кижилериниң дугайында чонга чугаалап бээр деп шиитпирлеп алдым. «Контрларның» чамдыызын хуузунда таныыр, оларныңбиле кады ажылдап, чурттап чораан кижилернин үнү чөптүг чорукту тургузарынга база чугула деп бодаар мен.

Сталин аттыг колхозтуң даргазы Төгүс Какпаанак «контр» деп буруудаттырган кижилериниң аразынга кирди. Ооң-биле кады ажылдап, бажыңнарывыс аразы чоок болгаш, кожа-хелбээ чурттап чордум. Какпаанак дарганы тараа кезер машинага ийи аът кожуп алгаш, тараа кестирип ажылдап турган черинден тудуп алгаш барганнар. Ону мээң чаным-биле сүрүп бар чорда, «Керем, мени бо улустар аппарды. Аъттарны тараа бастырып турган черимде, Алдыы-Шөлде багладып кааптылар. Алдыртып ап көөр сен» деп, ол кыйгырып чугаалады. Колхозувус даргазы ол хевээр барган, Удаваанда райкомдан сургакчы келгеш, Какпаанактың орнунга мени аъттырып каан, ынчалза-даа айыыл чок черже каш катап кыйгыртып, мени Какпаанакка чыпшыр тудуп, байысаап шаг болган. 1952-53 чылдардарның кыжынында колхозтың даргазының хүлээлгезин күүседип турган албан-дужаалдан халап каапкан. Кижидаа тудуп, аппарып суп аар ийне деп бодап, сестип чоруп турдум. 1953 чылдың июнь айда Сүт-Хөл «контрлары агарган» деп дыңнааш, сагыжым ажаан.

Ол шагда чон хурал-суглаага кончуг идепкейлиг турган. Чоннуң ол эки чүткүлүп репрессия чорударынга кончуг кажар ажыглаан деп бодаар мен: Хурал-суглаага озалдаанларны, кээн шыдавайн барган кижилерниң дораан-на үзел-бодалынга чедер, буруудадыр турган. Хуралга сөс ап чүве чугаалаан кижи чугаазын «Тока, Байыр, Болат делгерезин! Чүрмет-Дажы, Данчай, Хемчик-оолдар « сөнезин!» деп доозар турган. «Контрлар»-биле эптеш чок болур чорук чон ортузунга хурал-суглаа, солун, сеткүүл таварыштыр тургустунган. Ынчангаш «контрларның» ажы-төлү, дөргүл-төрели кижилерге эки-бак сөгледип, базындырып, өөредилге черлеринге, ажыл-хожулга сыңмайн келгени ол. «Контрларны» агарткан соонда безин ол чүүл уламчылап турган. Чүге дээрге оларны агарткаының дугайында ажык-чарлыы-биле чарлавайн, тайылбырлавайн барган. Ол бүгүнү эде тургустунуушкун үезинде озалдап-даа бол, кылып турары кончуг эки-дир. Аңаа бодунуң үлүүн «Шын» солун база киириштирип тур.

Сарыглар Серин-оол прокурорлап тургаш, судтаттырганнарны ялалаарда. «Шак мындыг ийи буттуг араатаннарны Тываның көктүг, шыктыг чуртунга бастырбас» деп ялалаар кижи болгай. Актыг черге боду «контр» дирткеш, ынчан бир боданган боор ийин оң. Оон ынчан ялалап турган херектери оор, дудагдал, самыгдал херектери-дир ийин. Ол шагда хоойлу-дүрүм органнарының ажылдакчыларының шак ынчаар сөстер-биле суула чаңнаар чоруу репрессияның салгыны-дыр. Серин-оолдуң ол чугаазын кашдаа катап дыңнаан мен. «Сүт-Хөл херээ» ол районга колхоз шимчээшкинин хөгжүдеринге дыка күштүг согугну чедирген деп бодаар мен. Аңаа коллективтиг ажыл-агыйны организастап, араттарны ажылдап, чурттаарының чаа дешилгелиг оруунче үндүрүп турган кижилерни тудуп, хоругдап шииткени удуртукчу кадрларны өөредиринге, кижизиденге улуг доктар болган. «Контрларның» чамдыызы ол-ла хевээр ажыл-агый, партия болгаш совет органнарга долу күжү-биле ажылдап шыдавайн барган деп чүве билдингир болгай. Оларны чеже-даа агарткан болза, ооң ажык-чарлыг болбааны кижилериниң бүгү сагыш-сеткилиниден ажылдаарынга, оларга чогуур черлерден деткимче бээрниге доктар болган.

«Сүт-Хөл херээ» деп аттыг репрессия болуушкуннары чогуур чөптүг үнелелди алды. Актыг черге шиитпирген «контрларның» херектери ханызы-биле сайгартынар, оларны шиидерингe идиг берип турган кижилериниң аттары база билдингир апаар боор деп идегээр-дир мен. «Шын» солунга үнген материалдарда «Сүт-Хөл херээн» «быжып, даарап» турган Седен, Бурчанинов дээш чамдык кижилериниң аттарын адааны ындыг идегелди тывылдырып кээр-дир.

Нима ОНДАР.
Кур-Чер суур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

«ТУРАСКААЛ» НИИТИЛЕЛИНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

«Тураскаал» ниитилелдиң тургузукчуларының дилээ-биле ук ниитилелдиң ажыл-чорудулгазының талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тускай доктаалды хүлээп алган. 1989 чылдың октябрь 29-та «Тураскаал» ниитилелдиң тургузукчу хуралының хүлээп алганы Уставты күштүг кылдыр бадылаан. Ниитилел бодунуң ажылының дугайында чылдың-на отчётту Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге январь 20-ниң хүнүнге чедир киирерин, ооң ажыл-чорудулгазын контрольга алырын Министрлер Чөвүлелиниң Херектер эргелелиниң административтиг органнар талазы-биле килдизинге дааскан.

«Тураскаал» ниитилели болза, хөй-ниити бот-тывынгыр организация болур. 30—40 чылдарда болгаш 50 чылдар эгезинде кем-буруу чок черге качыгдаан кижилериниң чырык адын катап эгидип, төөгүнү ышны-биле тайылбырлаар сорулганы ук ниитилел ажылының чугула сорулгазы ыылдыр салган деп ук Уставта айыткан. Репрессияларга таварышкан кижилериниң аттарын бижээн стелланы тургузар. Буруу чок черге өлген кижилериниң хөөрүн тывар, оларның мага-боттарын эде хөөржүдер. Репрессияларга таварышкан кижилериниң дөргүл-төрелдеринге дузаны кадар болгаш хөй национальдыг кижилериниң аразында найыралды быжыглаарынга үлүүн киирер.

Ниитилелдиң кежигүнүнге 18 хар четкен хамаатыларның билдириишкинин барымдаалап хүлээп алыр. Ниитилелдин кежигүннери кем чок черге буруудаттырган кижилерге хамаарыштыр айтырыгларны каяа-даа чедир тургузар эргелиг, репрессияларны чорударынга киржип турган кижилерни тодарадырынга киржип, парлалгага болгаш чон мурнунга тайылбыр ажылын чорудар хүлээлгелиг. Ниитилелдиң ажылының дугайында чон ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп тура, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Үндезин Хоойлуларын сагыыр.

Репрессияга таварышкан кижилерниң тураскаалын тургузарынга чондан эки тура-биле акша-хөреңги чыырынга киржир, ниитилелдин кежигүн дадывырын үезинде төлээр. Ниитилелдиң эге организациязы он кижиден өскүш эвес саныг тургустунар. Ук организацияны хамаатыларның эки туразын барымдаалап, тургузукчу хуралга бадылаар.

«Тураскаал» ниитилелиниң эргелел органы болур баштаар чер кежигүннери 9—11 кижиден тургустунар. Баштаар черниң даргазы, ооң оралакчы секретарь-казначейни ниити хуралга бадылаар. Баштаар черниң хуралынга ниитилелдиң ажылының планын, штадын, чарыгдалдарының сметазын бадылаар болгаш өске-даа ажылдарны кылыр.

Ниитилелдиң акша-хөреңгизи хамаатыларның эки тура-биле кииргениниден, бүдүрүлгелер, организацияларның шилчидилгезинден болгаш кежигүн дадывырларындан тургустунар. Кирген акша-хөреңгини ниитилелдиң баштаар черинің шиитпирин ёзугаар чарыгдаар. Ниитилел тускай агар санныг, танмалыг, юридиктиг орган болур.

Ниитилелдин ажыл-чорудулгазы ССРЭ, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Үндезин Хоойлуларынга болгаш өске-даа хоойлуларга удур апарган таварылгада, ниитилелдиң хуралының шиитпирин ёзугаар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы-биле ниитилелди дүжүрер.

АК АЪТ ЧЫЛЫ

Чыраа ак аът араалчалап,
Чыгче хуулун девиржиргe,
Чылап ацаа бастырбас дээш,
Шырыштыва дырлаш диди.
Чели дээрни чүлгүп чоруур,
Черге четкен кудуруктуг,
Маңган ак аът — оглаа хөглем,
Баглаажымга доктаай дүжем!
Дөртен ийи — аът чылда,
Төрүттүген эзи-дир мен.
Сакты бердим, ынак аъдым,
Савап турар бажың каям.
Ылгын аъдым, сени көргеш,
Ыым келир кандыым ол чоор?
Чүге ыыткыр киштээриң ол,
Чүну менден сонуургадың?
Көвей чылгы одарларда
Көзүлбеске кудараксап,
Кадыг ойде Саян ашкан
Хамык өөрүң чоктадың бе?
Эрте-бурун хонаштарда,
Эзнизргей баглаштарда,
Эки аъттар ховар боорга,
Элдепсиргеш, киштедиң бе?
Чаа-Хөл, Урбун, Карга-Талда
Сарааттарлыг алаактар чок,
Шалбаа далай чыдар боорга,
Сагышсыраш орандың бе?
Чүгүрүктер чарыштырар
Бора-Булак, Сесеге ам,
Борзаң-корзаң ацгыс-тыр дээш,
Чүрээн ыстап хөлзеди бе?
«Сыдым, багны хендир солаан,
Шыңгыраштар уттундурган,
Коңгулуурлар дагжавастаан —
Кончуун аа!» — дээш,
Киштептиң бе?
Эрзин аъды — Карга-Хөлде,
Эъжим куну — Өөгүр, Тесте
Чуртуң сактып чоруур боорга,
Суглууң дайнап хойдуктуң бе?
Аът бажы салам апаар —
Арыг моңгүн чүген-чулар,
Эзер-чонак — дериглер чок,
Эзиин көргеш, киштептиң бе?
Кижилериң боттары-ла
Кижен, көстег, дужаглыг дег,
Хаван чадаг арткан боорга,
Карбап, шурап туру сен бе?..
Суглууң уштуп, ыдык челиң,
Кудуруунну өрүп берейн,
Сула-тараа бо-дур, аъдым,
Кур күш кирип, чооглан ал,
Арат кижи чуртталгазы
Аът чокта — бергезин бил.
Амыдырал андазынын
Аргажыр сен, көрем аъдым.
Чыраа, саяк, челер, маңнаар
Чоруун дески болгай, аъдым.
Чылды өттүр бүдүрер дээн,
Чорук-хөрээм кайы көвей.
Эки аъдым, эшкедеве.
Эртер орук узун деп бил.
Дашка, дошка тайбас ыллыр
Даванарыың дагалап бээйн.
Сагыш-үрээм хөөнүн кирер,
Чалгын-чүлүг, ылгын аъдым!
Сырынналдыр челиң ор че,
Сыгыт-хөөмей салып чорууйн.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

КЫШКЫ ОРУК УНУН ДУРГААР

Шаңкын хемниң хараалчазы
Шаңныт бузун тынгылаштыр —
Мөңгүн хыраа думаалайын
Бөөлдес хадың эштн кааштар.
Оду кыпкан изиг үрек
Оруктарже кыйгыра бээр.
Сыннар кыры демир дег көк,
Шынаа, шөлден чывар хадыыр.
Шуушкан чүктер үзүктелбес.
Суурларниң ыжы бедиир.
Оду кыпкан күжүр үрек
Орук үндүр албадап кээр.
Бир-ле черден өткүт ыры
Бизеңнерде чаңгыланыр.
Шөлде чылгы, дагда хойлар
Шөлээн оттап чаптыла бээр.
Оду кыпкан дөспес үрек
Орук дургаар ырын ырлаар
Амыдырал оруктары
Арттар ажар, хемнер кежер —
Чүректерден судалданып,
Чүгүрүктер маңын хемчээр.
Оду кыпкан дириг үрек
Оруктарга чурттап эртер.

Алексей АРАПЧОР.

Эскериглер

Чажыт үүже

Райпонуң склад эргелекчизи Кажар-кыс ховар дээн бараннар келирге-ле, чамдыызын ынаар-мынаар чажыра каапкаш, тала-дугай тыртып, таныш-көрүштеринге бүдүү сада кааштар чаң тыпкан кижи-дир.

Бо удаада кургаг сүт келирге, чаңчыкканын ёзугаар складтың карангы азыынче дажып алган. Хамык улус шупту чыгыы дүштеки чем чиир дээш чоруй баар аразында, чажырып алган сүдүнден бичииден ап алыр дээш хөлүн ынаар шоодайлар аразынче суп чыдырда, «шарт» дээн соонда, какпа хенертен сегирип алган. Алгы эвес алгы склад иштинге чаңгыланы берген.

Бодунун-на күскелерге салып каан какпазынга ол ынчаар туттурарындан аңгыда, улусчу контролерлар ол үеде оон «чажыт» үүжезин база тып эккелген. Амыдыралга ындыг таварылга база тургулаар-дыр аа деп чүвеге ынчан бүзүрээн мен.

«Курлур» сам

Клубка аныяктар кежээн болуп турган чүве. Хел-хенертен хөлзээшкин үнген мындыг. Чамдык кижилер дурген дуза эмчизи чалаан. Чогум чүү болганыл ынчаш? Бөлүк танцылап турган аныяктарның аразында мырыңай кижи таныпас кылдыр кеттинген, бажының дүгүн салбарартыр салып бадырыпкан, арын-бажын «дозулап» алган кончуг аныяк уруг ойта-доңгая дүшкеш, курлуп-тыртканы чыткан.

Ол «курлуп-тыртар» танцыларны тепе бээрге, улус «дала» берген деп бодааш, корткаш, эмчи чалааны ол чүве-дир ийин.

Садыг «таңныылы»

— Дуу ол чүвүрүн хончуу чодага өй, чүлгүүштелген дүктүг баштыг оол хүннүң-не садыг чанында турар, чүнү-ле канчап турар кижи боор, оглум? — деп, бир кыргаг менден пат-ла кайгап айтырды.

— Садып алыкчылардан «кылаң-кара» сартыктаар садыгнын хүндүскү «таңныылы»-дыр ийин, кыргаг — деп, далаш-биле харыылааш, оруум уламчылап чоруптум.

Дураннаар хойжу

Совхозтун хой кадарчызы Хөренгилээр аалынын чоогунда тейден дуран-биле хоюн көрүп ора хүнзээр. Шала кежээликтей өдээнче хавырып хай деп аар.

Бир-ле хүн суур киргеш, хондур пактааш, эртен эзирии олчаан аалынга келген. Хоюн ховуже чаңчыкканы ёзугаар сүрүпкен. Ол дораан-на доскаарда хойтпаанда барган. Ынчап тура, малчынның элээн «эзеңизи» дыңзый берип-тир. Хөренгилээр эрги чаңчылы-биле тей бажынче үнгеш, хойларын дураннап хүнзээн.

Хүн даг бажынче олуруп чорда, хоюн сүрүп алыр дээш ховуже шаап үне берген. Эжен-не, хойлар деп бодааш, эзирик карак-биле дураннап көрүп турганы кара-кара «хойлары» ховунун хола-хараганнары болган.

Оон хойлары кожазы аалдарның коданы-биле каттыжа берген чораан арай чамдыызы чок хире болган. Эртенинде хайга хай оиаажып, санаашкын кылыр комиссия чедип келген. Чэарби хой ис чок читкен.

Дуран-биле хой кадаргаш, Хөренгилээр хойнун хөренгизин ылчалдыр оскунган. Оны онаашкан хөрээнге харыысалга чок болганы дээш ажылындан үндүр хөөглепкен.

Бораш ОНДАР.

БУЯНМАА

• Лириктиг новелла •

Чанагаш куу дагларның хөректеринде көвүктелчек ак шаңнар дөжелген. Чоогунда хемчигештер кышкы тыныжын оларже үрүп чыдары илден.

Кулактарымны чымылады эргелеткен эртенги чывар мени көдээ суурнуң библиотеказынга чедир үдеди.

Номчулга залында ийи чалыы кыс аразында бир-ле солун төөгүзүн сымыранчып олурлар ышкаш. Залдын дөрүнде столда бижиттинип олурар хөрээженни топтап көре каапкаш, арным изиш диди... Адырам. Бо хүрөнзимээр арын-шырайны кая көрген кижи боор мен. Азы кандыг-бир хөрээжен-биле салчап турарым ол кижи боор мен бе? Чок. Чо-оок! Ол-ла-дыр! Буянмаа-ла-дыр! Бодум соора танызымза-даа, чүрээм чүге эндээр деп!..

Хенертен куттулуп келген айтыыг-харыылар-лыг бодалдарымны тодарадыы-биле бижиттинип олурган кижиниң чоогунга чылбыртып чеде бергеш, менди эредим.

Бодунуң бодалдарынга өпейледип, бижиттинип олурган кижим тоомча чок «эки-ии!» дээш, менче чиге көрүнкеш, эзремден чаа ушта шелдирипкен балык дег, баш сугар чер тыппайн барды ышкаш.

Хейде-ле:

— Мында-дыр сен, але?— деп, сос эттим.

— Мында. Мында. Кажан келдиң, Чочай, ужурашпаанывыстан бээр... — дээш шак дүштү.

— Үр-ле болган. Чээрби ажыг чыл эрте берди...

— Ойт. Шынап-ла, ынча хөй чыл эрте бергени олдур. Солун, сеткүүлдерден адыңны көрүп чоруур боордан башка, сенээ ужуражыр мен деп бодавайн чордум— дээш, Буянмаа сагыш-сеткилинде «үүжени» бузарыга белеткени берди ышкаш.

Бо-даа анаа эвес амытаннар-дыр дээнзиг, залга ажыт-чажыдын солчуп олурган кыстар аяар чылбыртып үне бердилер.

Буянмаанын дозур кара карактарынга изиг отчугаштар кылаңайнып, мээн чүрээмге одаг кыпсырынче белеткени бергензиг-даа. Дүжүм бе, түлүм бе? Азы амыдыралдың меңээ шаннаксаан ховар аас-кежиниң бирээзи ирги бе?...

* * *

Чай адакталып эгелээн. Өзүп төрээн өөр куштар ажы-төлүн ужудуушкуннарга өөредип каапкан хире. Шынааларның чиңгир көк туман ышкаш дүдүскектериниң аразынга өөр-өөр куштар ырак-узак оранжарже ужарынга белеткенип, шылгалдалар дужаап турганзыг үе.

Бир кежээ Буянмаа-биле бо-ла көдээ суурнуң агым хеминиң чаңгыс аай аялгазын таалап дыннавышаан, чарлыышкынның эзлдек, кударалдыг сөстерин солушкан бис.

Чайгы бойдус, аяс, көк кудай ийи биске херечилер болуп артканнарын чүгле бис ийиниң чарлып чаңышкан чалыы, изиг үүректеривис шыгжап арткан болбайн аан.

Буянмаа кезек бодамчалыг базып олура, ийи сулагай чаш хааксыг холдарын эгиннеримге оожум салгаш, аяар чугаалаан чүве.

— Институтка өөрени бергеш, менче чагаа бижиир сен бе?

— Ыяап-ла бижиир мен.

— А бир эвес манап шыдавайн барзымза, канчаар сен?

— Ол сээн салымың, хуу хөрээн аныр. Силерге шаптыктавазыг кызар мен.

Ийе. Ынчан Буянмаага бир эвес ол еске кижиге барып алза, оларның амыдырал-чуртталгазынга шаптыктавас болган мен.

Мээн өөренир хуусаам беш ай эвес, а беш чыл дээрзин медереп билип турганымдан ындыг харыы төрүттүнген-даа чадавас боор.

Күскү үеде куштарның өөр-өөр болуп алгаш, чылыг оранжарже ужуптары ышкаш, ол-бо өөредилге черлери кирип алган сургуулдар Саян ажыр шуужуп эгелээн. Оларның бирээзи мен мен.

* * *

Өөренип четкен хоорайымда чиик машиналарның хөйү ында кижилер-биле барык дөмейин, хүндүс изиг, ышкамын, эрткен каш хонуктарда Буянмааны кашдаа дүжээнимден эгелээш, оон ынакшылынын арыгшынчызынга чедир сеткилсагыжымны төө каггаш, келген черимче баштайгы чагаамны аъткарганымдан бээр ай ажа берген. А харыы сураг.

Хүндүс лекциялар дыннап-дыңнап, общежитиеге сыр-кара маң-биле келиримге, үрде манаан харыы чагаам чок болур боорга, пат өөгенип эгелээн мен. А еске эш-өөрүмден, ха-дуңмамдан чагаалар кээп каапкан.

Дыштаныр хүнде кезек када телевизор кайгап олургаш, өрээлимге чедип кээримге, кады чурттап турар эжим Эдик: «Тацыла! Сеңээ чагаа!»—деп бо-ла.

Өөрээнимден ийи, үш улай өрү шурагылап, танцылаан кижи өттүүп каптым.

Буянмааның бижээн чагаазын ырак-узак хоорайларге бир-ле дугаар алганымдан-на боор, дер-бузум даа чодар чай чок мен.

«Экии! Сээн чагааңны мындаа-ла алзымза-даа, харыылаар аайын тыппайн турдум. Мени бүгү базынында көөр хөөнүң чок артар боор сен, Чочай. Сеңээ чүвени чүгле шынын бижип көрейн. Сээн чорутканың соонда, удаваанда тайгада малчыннан турар авам, ачам суга арагалыг улус чорааннар ышкажыл. Мени айтырып алыр дээш аан. А авам, ачам болур, бүдер дижип каапканнар-дыр. Мен ону дыңнааш, суурда угбам сугда тур мен. Угбамга таныштыг мен деп чугаалаарымга, оода аваңга мындаала чугаалап каггас кончуунну але, хей-ле хой ыраандыр, чаа шеригден келген күдээде [illegible] чүү деп дээр болду. Чүнү-даа канчаарын аайын тыргас мен. Сен чүү деп бодаар сен? Дарый менче бижип көр. Кажыыдалдыг Буянмаадан» дээш доскан чагаа болган.

Дем чаа-ла кан кадык маңнап турган бодум улуг шуурганга чулбарлаткан күскү терексиг апардым. Дидирексэм-даа кээр. Оон кадында карактарымны чаштар ала-чайгаар-ла дуглап келгилээр. Сактырымга, үнүм чиде бергензиг-даа.

Бодумнуң баштайгы ынакшылымның менден чарлып чоруй баары меңээ кандыг-даа аар-берге турган болза, өөредилгем октаваанымга улуг бодум безин чоргаарланып чоруур мен.

Үш дүн, хүн дуңгузунда боданып келгеш, мындыг түннел үндүрген мен.

Буянмааны шыдалдыг улустуң оглу алыр дээни илден-дир. Дораан-на арагадарызын, ужа-төжүн сеңпепкен-дир. А мээн ачам, авам хөөкүйлер кайызы-даа айда 12 рубль пенсия ап олурарлар болгай. Ам-даа колхозчулар. Оон кадында азы четпээн дукмаларым бода малывыс бажындан хөй болгай. Ынчап иээрде, Буянмаанын аас-кежиктиг амыдыралынга шаптыктаан хөрөөм чок. Шаптыктавас, ол-ла!

«Чагааңны алдым. Аас-кежиктиг күзедим. Кезээ мөңгеэи-биле байырлыг!» дээн каш сөс-биле Буянмаанын чагаазын харыылап каан мен. Оон соонда оон чагаа келбээн. Бир дунмам ургунуң чагаазындан шайлалга болганын билип алган мен...

Буянмаа-биле эрткен, бараан эглип келбес чалыы назынывысты эде-хере гыртып, эн-не солун дээн ужуралдарывысты төө кагжып шаг болдувус.

Ийи анты углуг ийи оруктуң башташпазы билдингир. Ынчалза-даа өглуг-баштыг-даа болза, кижилер боттарының эртин келген оруктиринче хая көрүп, аныыт-чажыт чогу-биле амыдыралды сайгара бергилээр үелер тургулаары солун. Ховар ындыг үелериниң бирээзи бола-дыр.

Буянмаа-биле байырлажы тура көөрүмге, оон ада-ра чажында мөңгүн ыллдарның элбээ кончуг чораан. Ыя хөлзээзиниңг минуттар үезинде мындыг одуруглар аксымга келгеннер:

Ужурашпайн чоруп-чоруп көржүп кээрге,
Уйгу-дүштүң бүткени дег солун-даа-дыр.
Өске улус көрүп каапса, эпчок-даа бол,
Өле чажың суйбан каарын чөпшээрел көр.

Бо одуругларны Буянмаага номчуп бээр дээш эпчоксунган мен.

Монгуш ДОРЖУ.

ООР КЫМЫЛ?

• Чечен чугаа •

Кежээки кино төнген, кижилер тарал чаныш турган. Ында-мында кылаштажып, бижирежип чугаалашкан кезек аныяктарның шимээни чоорту читкен. Көдээ суур ыржымче шымнып, бажынларның соңгалары өшкүлээн. Ында-хаая ыттарның ыглаан ышкаш улуушкуну ыржымны анчыы дегет үреп турган.

Чотпа ирей школа, интернат, столовая девискээрлерин эргий көргүлээш, интернат баары теректер аразында узун сандайга таваар таакпылап орган. Ынаар ырак чайгы карангы дээрде чүгүрген сылдысты көргеш, «өршээ» деп бүдүү чалбаргылаан. Шимээн үндүрүп, даянгыыжы-биле баарындa дозулуг улуг кара доскаарны соктагылап чоруй турып келген. Катап биеэги девискээрлерни эргий көргүлээн, шимээн билдиртпес, бүгү-ле чүве тайбың, ыржым хевээр.

Улуг орукту кежилдир кылаштааш, аъш-чем, идикхеп шыгжаан складка келген. Оны бир долгангаш, эжик баары чадага негей тонун беле туттунгаш олуруп алган. Шай-соовастан шай күдүп ишкеш, савазын хойнунче суккан. Дем шыырныгып чораан боду чылыгып, уйгу келиксээр апарган. Ханага оргазын үстүргеш, кум кынны берген.

Элдеп чүве! Склад иштинден дааш үнген, савалар-даа кыңгыраар, саазынар-даа шылыраар. Сагыжынга аза-четкер кирип, «ээленген бажын-дыр аа» дээн бодалдан эът-кежи сооланнап, куйга-бажы чыырлы хона берген. Катап дыңнаалаан, анаа эвес дааш. Оор!

Хайлыг чүве, боозу база чок, тайгаже тооруктаан оглунга берипкен. Хейде бодун чемелеп, чок черге оглун-даа кончуур. Хол куруг, даянгыыш-даа үүү дуза боор. Чоок бажынга четкеш, улус медээлээр, оорну кынчыктырбайн тудар —бодалы ол.

Школа директорунуң бажыңының эжиин соктаан:

— Халап болган, складче оор кирген—деп медээлээн. Директор биле таңныыл оон маңнашкаш, школада ажыл-агый эргелекчизи биле көдээ Совет күүскомунуң даргазын оттуруп алгаш, складка келгеннер.

— Ээй, бээр үн! Туттурган сен, оор, холуң көдүр, удурланыр болзуңза, болаар мен!— дээш, таңныыл эжикти тепкилеп алгырган.

Кижилер кичээнип, оорнун кайыын үнүп келирин манаан. Сураг. Катап дааш үндүрүп медээлээн, база-ла сураг. Эргелекчи склад эжиинин шоочаларын ажыткаш, хаалганы ажа тырткан. Ол аразында кижилер чепсегленип, даштар, ыяштар тудуп алгылаан.

Ол-бо боттарын ыдалашкан, баштай кирер дидим чүректиг кижи тывылбаан. Шынап-ла, өлүм кедээн кырангыже кым кирер боор. тын — алдын. Оор дээрге дижинге чедир чепсегленген кара сагыштыг дайзын ышкажыл. Черле таңма туткан эрге-дужаалдыгларның чарлыы күштүг, таңныыл биле эргелекчи баштай кирер апарган.

— Инек-сокпаланып оргаш, оор кирип алган кижи бодун баштай кир, ашак!— деп, эргелекчи хөректенген. Таңныылды мурнунга сөлеп, фонарь биле оон оруун чырыткан. Склад иштин өлүмзүргей чиктиг, чияртым ыржым эзлээн.

— Ээй, бээр үн, чолук— деп, чугааланмышаан, таңныыл даянгыыжын боогулаштыр шыгаай туткан.

— Паа!—деп алгыра берзе-ле, өшкү үнү. Кижилер сырбаш кыныып, чожуй хона бергеннер. Ыя ол аразында өлүмнүг коргуушкун чидип, хеп-хенертен өлчейлиг каткы солун дүжүрген. Бот-боттарын удур кыыкыржып, баарын тудуп, быктын даянганнар. Дүнеки таалаанчыг ыржымны, тамчыктыг уйгу-дүштү үрээн оор школа директорунуң чуржузу эрниң хуназы болган. Кончуг хоптак хуна хүндүс изигде дилеп, эжин ажык складче чимзеннп кире берген бооп-тур. Септелге кылган улус, эргелекчидаа оңу эскербээн. Ажыл шагы төнерге, шоочалап каап, чана бергеннер, а хуна аңаа артып калган.

Черле хайлыг хуна, чоокавы аалдарның кадайларының бо-ла халаан төгер, күжүрлериң таарда божазын, ааржызын чандыр көрбес, карак чивеш аразында чара соп алган турар. Харын чамдык каржы кижилер хөөкүйнү сооду кажаалап, бектеп, өртеп тургулаан.

Эргелиг ээзи чеже улус чеме-чарбыы дыңнаар боор, адак соолунде актап дүжүрген. Күскээр кыжыи үүже белеткээр үеде бодум оон бажын туткаш, изиг ханын-даа чоогладым. Шынап-ла, тулган семис серге болган ийин, ийи бүүрээ мунгаш, чаанын чидиян чүү дээр, чүрек саргыыр.

Карыма ТҮЛҮШ.

«ШАГАА» КӨРГҮЗҮҮ—МОСКВАДА

«Орус кыш» дээр Бүгүэвилел фестивалынга кириштир Сибирь улустарының улусчу чогаадылга байырлалынын уран чүүл көрүлдези Москвада Улус ажыл-агый педиишкиннериниң делгелгезинде эгелээн болгаш ам дооступ турар. Чадаана хоорайнын Культура бажыңының танцы коллективи, нинтизи-биле 24 кижи ында чеберген.

Улусчу чогаадылганын ол байырлалынга киржир эргени оларның чедип алганында база барымдаа бар. Олар моон мурнунда чылдарда болуп эрткилээн уран үүлдүн район, республика көрүлделеринге киришкеш, шаңналлыг черлерни каш удаа алгылаан. Бир-тээ, Тыванын мурнундан танцы коллективтерин төлээлеп баар болганда олар баш удур чогаадыкчы ёзу-биле шыырак белеткенген.

Бот-тывынгыр артистер боттарының концерт программазын «Шагаа» деп адаан. Бо чылын болуп эртер аът чылының шагаазынга тураскааткан ол концерттин фестивальга белеткелин Кара-кыс Ондар биле Зоя Балчыырак тускай сценарий ёзугаар чогаадыкчы, тывызык-биле белеткээн.

«Шагаа» концерт көргүзүүнде Чадаана хоорайда тургустунган аас чогаал ансамблинин удуртукчузу, культура ажылының хоочуну Сундукай Монгуштун «Иөрээл» деп көргүзүү солун Ол тыва улустун йөрээлдерин номчувушаан, хөөмейлеп, тыва хөгжүм херекселлеринге ойнаар. Ол ышкаш Шеминин сураглыг ыраажызы, бот-тывынгыр артист Барынмаа Кара-Салдын тыва улустун бурунгу ырларын көрүкчүлерге бараалгадыры база бир солун көргүзүг.

Тыва чоннун чаа чыл уткуурунун национал байырлалы шагаа оюнарын чадааналжылар москвачыларга бараалгадыр аас-кежиктиг болган. Ынчангаш концерттин көргүзүг бүрүзү шагааже угланган. Сибирь улустарының ыры байырлалынга киржип, Россияның булун бүрүзүнден келген бот-тывынгыр артистер болгаш чалаткан аалчылар, ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң удуртукчу төлээлери тыва улустун шагаа оюнары-биле танышкан, «Шагаа» концерттин кол өзээ танцычылар болганда, олар «Ховунун аялгалары», «Даңгыналар самы», «Тевекчилер», «Аъттар маны» болгаш өске-даа танцыларны күүседир. Концерттин программазында тыва оюнар: чинчи чажырары, даалылаары, тевектээри, кажыктаары болгаш дүрген чугаа, тывызыктар, үлегер домактар бар.

Чадааананың Культура бажыңының «Шагаа» дээр концерт көргүзүглерин Кызылга болгаш республиканын район төпперинге көргүзери күзенчиг. Чон-база оларны сонуургап, оларнын уран талантызын көрүксеп турар.

Сарыг-оол КУУЛАР.

КРОССВОРД

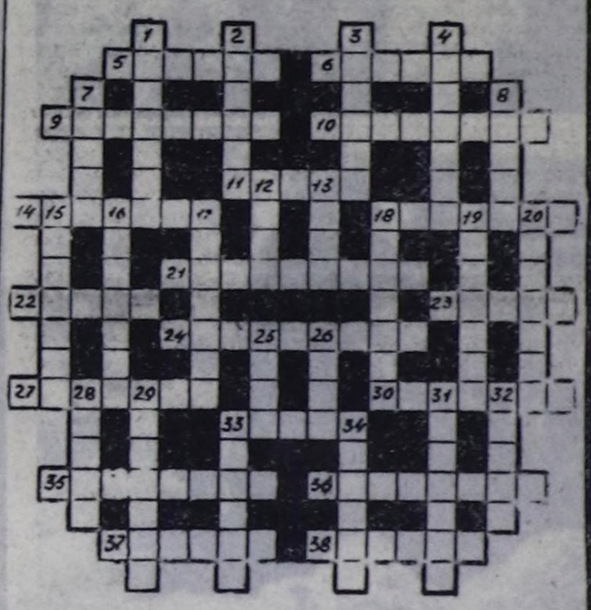

ДООРА ДУРГААР: 5. Нөрөөнөөр ад. 6. Область төвү. 9. Грузин улустун маадыры, шериг баштыңчызы. 10. Шажын ёзузунда үстүү оран. 11. Дириг амытан. 14. Хем кежилдир тудуг. 18. Улуг-Хемде суур. 21. Бүзээлел, сегиртиишкин. 22. Эзер дерии. 23. С. Сарыг-оолдун чечен чугаазы. 24 Удуртукчу дужаал ады. 27. Шылгарңгай совет дипломат. 30. Сураглыг орус далайжы, адмирал. 33. Украинага контрреволюстуг күштернин бир удуртукчузу. 35. Көзер чүзүнү. 36. Чедиишкиннер. чуруктар көргүзүүшкүнү. 37. Ыт ады. 38. Тудутта ажыглаар оът.

УЗУН ДУРГААР: 1. Ыяш азы демир улуг сава. 2. РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустун артизи. 3. Оран чүгү, талазы. 4. В. Серен-оолдун шүлүктер ному. 7. А. Гайдарны хөрөөлеткен хоорай. 8. Тыва национал оюнга ажыглаар хереглел. 12. Тывыш, кежик. 13. Хемчиктиң адыры. 15. Идикче хар киирбес тускай хончу. 16. Балык чүден көвүдеп өзерил? 17. Совет космонавт. 18. Чуртта кол мергежил. 19. Отту чүнүн-биле кыпсырыл? 20. В. Скоттун элээн каш чогаалдарының маадыры. 25. Краснодар крайда порт-хоорай. 26. Орус эр кижи ады. 28. Аът маңының бир хевири. 29. Солун парлаар машина. 31. Бай кижиниң айбычызы. 32. Эр тарбаган. 33. Тос эриниң бир хевири. 34. А. Пушкиннин сураглыг чогаалының кол маадыры.

Кроссвордту Николай САЛЧАК тургускан.

Каржыланып,
Хапкан эвес, сопкан эвес
аңаа черге
Угаанныг ыт
Улус кайын уш баш чок
ээре бээр.
«Удуучаңнап».
Удур көрүп чытпайн
канчаар.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 17
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Авам, ачам база мен. 9.00 «Чыл үелери». Февраль. 10.00 «Америк провинция». 3 сериялыг барымдаалыг телефильм. 1-ги фильм. «Джон Кристал». 10.55 «Үежи кыс». Тележурнал. 12.10 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. 5 сериялыг уран-чечен телефильм. «Ye бисти шилип алган». 4-кү сериязы. 13.20 «Бүүрениг-даа болза, элдептиг». 14.20 Леонид Быковтуң рольдары база фильмнери: «Койгунчуташ». Уран-чечен фильм. 15.40 Улусчу чогаадылганын «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Туристиң хөгжүмүгүг аас чогаалы. 16.15 Партия дугайында диалоттар. 17.15 «Бичии фантазия». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 «Парнасче чада». 19.00 Майамиде профессионал баскетбол фестивалы. Американың «бүгү сыдыстарының» маргыдаазы. 21.00 «Ye». 21.30. Чугула интервью. 21.40 «Телескоп». 21.55 «ХТК-90». Днепропетровскиде «Хөглүг болгаш тывынгырлар клубунуң» командаларының бирги Бүгү-эвилел фестивалы. 00.25—02.05 «А» программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг телефильмнер. 8.55. «Ада хөөрүмнүң изин». 9.20 «Франция делгерезин, азы Орустар Парижте». 10.05 «Кырган илбичиниң частырыы». Уран-чечен телефильм. 11.20 Концерт. 11.50 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. «Үениң үшкү өөгү» барымдаалыг телефильмнин баштайгы көргүзүү. Чернобыльда экологтуг байдал дугайында. 13.00 «Юрмала-90». 13.40 Мультфильмнер. 14.00 Орус чугаа. 14.30 Видеоканал «Совет Россия». 17.00 «Сцена-биле диалог». Фильм-концерт. ССРЭ-ниң улустун артизи Н. М. Дулинская балериниың чогаадыкчы оруунун дугайында. 18.45 Мультфильм. 18.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 — 20.15 СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары Г. Ч. Ширшин республиканың ажылчы чонунун көдүрүп турар айтырыгларына холбаштыр Тыва телевиденнеге чүве чугаалаар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Хол бембүү. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Автомобилист» (Ленинград) — «Радиотехник» (Рига). 23.35 — 02.10 «Пи» демдек адаа-биле.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 17

«НАЙЫРАЛ»: **«Өжээн болгаш хоойлу»** (Индия, 2 сериялыг) 11.10, 15.50, 18.40, **«Кара бөрү»** (уруглларга) 9.20, 14. 00 шактарда.

Видеозал: **«Төрээн уруу»** 9.50, 12.40 15.30, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Транзисториядa Мария, Мирабела»** 9.00, **«Ы» операция болгаш Шуриктиң өске-даа ужуралдары»** 10.40, 12.30, **«Диско танцычызы»** 14.20, 19.00, **«Аазатпай»** 17.00 шактарда.

«Донна Люция азы Чарлей урбай» деп шин моон мурнунда февраль 17-де деп чарлаттынганында эвес, а февраль 27-де болурун хөгжүм-шин театры чарлаг тур.

Шин тыва дылга болур болгаш орус дылче очулдуртунар.

Шинни Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Чадамба Монгушка тураскааткан.

Соңгукчуларның кичээнгейинге

Кызыл хоорай Совединиң улус депутаттарынга № № 50, 51 болгаш 53 округтардан депшиттирген кандидаттар-биле ужуражыышкын февраль 17-де 14 шакта көдээ ажыл-агый институдунун филиалының бажыңынга, № 194, округтун — февраль 16-да 16 шакта Улуг-Хем ыяш улетпур ажыл-агыйының кызылбулунунга, № 198 округтун — февраль 17-де 15 шакта «Енисей» Культура бажыңынга болурун хоорайның соңгулда комиссиязы соңгукчуларга дыңнадып тур.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-35-91, 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-82; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ аал-тийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25; идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизе — 3-39-03, 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93 ◆ корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41. ◆ солун келбейн бар гавда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш чом садыының хөрөктеринин галазы-биле Тыва АССР-ниң комитетинин типографиязы. Кызыл Шевченко болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Индекс 54241

Чагыг № 377. ТС—00110.